

Strazbur, 26. jun 2000.

DGIV/EDU/CIT (2000) 23

SAVET ZA KULTURNU SARADNJU (CDCC)

**PROJEKAT “OBRAZOVANJE ZA DEMOKRATSKO
DRŽAVLJANSTVO”**

Osnovni koncepti i središnje
kompetentnosti obrazovanja
za demokratsko državljanstvo

Prof. Francois Audigier
Ženevski univerzitet, Švajcarska

Prevod i objavu teksta omogućila je U.S. Government

Mišljenja izražena u ovom radu pripadaju autoru i ne odražavaju bezuslovno zvaničnu politiku Saveta za kulturnu saradnju Saveta Evrope niti Sekretarijata.

Za sva reagovanja u vezi s ovim izveštajem ili prevodima celog ili delova dokumenta se treba obratiti na Directorate General IV, Council of Europe, F-67075, Strasbourg Cedex.

Projekat Obrazovanje za demokratsko državljanstvo (EDC) je ustanovljen 1997. s ciljem da utvrdi koje vrednosti i veštine su potrebne pojedincima da postanu aktivni državljani, kako da steknu te veštine i kako da ih prenose na druge.

Projektna grupa A, sastavljena od predstavnika ministarstava prosvete, stručnjaka, međunarodnih institucija i nevladinih organizacija aktivnih na polju obrazovanja za demokratsko državljanstvo, bila je ustanovljena na početku projekta. Aktivnosti projekta koje su zasnovane, kako na teoriji tako i na praksi svakodnevnog života, podeljene su u tri podgrupe. Radilo se na:

A- Koncepti/definicije:

Ciljevi: utvrditi okvir koncepata obrazovanja za demokratsko državljanstvo uz odgovarajuću terminologiju i identifikovati osnovne veštine koje su potrebne za demokratsku praksu u evropskim društvima.

B- Pilotni projekti / mesta za ostvarivanje državljanstva

Ciljevi: identifikovati, učiti na primerima, upoređivati, procenjivati i podsticati razvoj mesta za ostvarivanje državljanstva (inovativnih inicijativa kojima se stiče moć i u kojima građani aktivno učestvuju u društvu, naročito na lokalnom nivou). Utvrđuje se i podržava saradnja između različitih učesnika koji učestvuju u obrazovanju za državljanstvo (n.pr. škole, roditelji, medijumi, preduzeća, lokalne vlasti, ustanove za obrazovanje odraslih).

C- Obuka i sistemi podrške

Ciljevi: identifikovati različite metode i načine učenja, predavanja i obuke, izgraditi mrežu multiplikatora, nosilaca obrazovanja odraslih i obučavalaca učitelja koji učestvuju u obrazovanju za demokratsko državljanstvo, izmenjivati informacije i iskustva na ovom području i stvoriti mesta za razmišljanje i javnu raspravu.

Mnoštvo izvedenih aktivnosti od 1997. do 2000. rezultiralo je, između ostalog, izveštajem o projektnim sintezama i trima dodatnim studijama koje su bile predstavljene na završnoj konferenciji projekta (Strazburg, 14-16. septembra 2000.).

Dodaci predstavljenom izveštaju su:

- Obrazovanje za demokratsko državljanstvo: Perspektiva celoživotnog učenja, Cesar Birzea, sintetički izveštaj celokupnog projekta EDC;
- Mesta za ostvarivanje državljanstva: Osposobljavanje, učešće i saradnja, Liam Carey i Keith Forrester;
- Strategije za učenje demokratskog državljanstva, KH Duerr, V. Spajic-Vrkas i I. Ferreira Martins.

Više informacija o aktivnostima, studijama, izveštajima i publikacijama projekta EDC može se naći na internet strani projekta: <http://culture.coe.int/citizenship>

SADRŽAJ

UVOD	6
1. RASTUĆA ZABRINUTOST OKO DRŽAVLJANSKIH PITANJA	7
1.1. NEKE HIPOTEZE I INTERPRETACIJE.....	7
1.2 OGRANIČENJA, PARADOKSI I MERE PREDOSTROŽNOSTI.....	8
2. KONTEKST, KONTEKSTI	9
3. DRŽAVLJANIN, DRŽAVLJANSTVO: VARIJACIJE “SREDIŠNJEG JEZGRA” I KONCEPTUALNI IZAZOVI	12
3.1. SREDIŠNJE JEZGRO	14
3.2. KONCEPTUALNE VARIJACIJE I IZAZOVI.....	16
4. SREDIŠNJE KOMPETENTNOSTI	18
4.1 PRVA KLASIFIKACIJA	18
4.2 DRUGA KLASIFIKACIJA	20
5. PRAKSA	21
5.1 CILJNE GRUPE I PODRUČJA INTERVENCIJIZMA: SVI POJEDINCI, SVE INSTITUCIJE.....	21
5.2 MESTA ZA OSTVARIVANJE DRŽAVLJANSTVA	21
5.3 PRAKSA U ŠKOLSKOM OKRUŽENJU	22
5.4 CELOŽIVOTNO OBRAZOVANJE I OSTALE OBLASTI	24
5.5 DIVERGENTNI PRISTUPI, SLIČNE POTEŠKOĆE	25
6. NEKI RIZICI I OPASNOSTI	25

Cilj ove studije je istraživanje osnovnog koncepta i središnjih kompetentnosti obrazovanja za demokratsko državljanstvo (EDC). Studija razmatra i dopunjava inicijalni konsolidovani izveštaj koji je izdan pod nazivom DECS/CIT (98) 35. Zasnovana je u glavnom na nedavnom radu pod pokroviteljstvom Direktorata za obrazovanje, kulturu i sport projekta "Obrazovanje za demokratsko državljanstvo" (EDC)¹. Dopunjavaju je pređašnje i sadašnje aktivnosti koje izvodi ovaj Direktorat i ostali Direktorati. Rezultati ovih aktivnosti mogu se naći u sledećim izveštajima²:

- Ka demokratskom državljanstvu, 1994-1995., Ettore Gelpi
- Pregled i zaključci završne konferencije projekta "Demokratija, ljudska prava, manjine: obrazovni i kulturni aspekti", Etienne Grosjean
- Izveštaj o konsultativnom sastanku EDC, Cesar Birzea
- Uvodni dokument, Ruud Veldhuis, i Izveštaj sa seminara "EDC: osnovni koncepti i središnje kompetentnosti", Marino Ostini
- Policija i ljudska prava, pitanje dobre prakse, konferencija, 10-12. decembra 1997.
- Priručnik za praktično učenje: ljudska prava i policija, 1998.
- Prisećanje i državljanstvo: od ulaganja do projekata, Seminar Delphi, 25-27. septembra 1998.
- Demokratsko učešće u obrazovanju i obučavanju, Seminar Lillehamer, 22-24. oktobar 1998.
- Nasilje u školi: podizanje osvešćenosti, prevencija, sankcije, Simpozijum Brisel, 26-28. novembar 1998.
- Omladinske kulture, životni stilovi i državljanstvo, Seminar Budimpešta, 8-13. decembar 1998, dopunjeno studijom "Omladinska kultura i modernizacija; svet u nastajanju"
- Zbirka članova projektne grupe EDC, izveštaji, 17-19. februar 1999.
- Izazovi naučnog obrazovanja, Forum obrazovnog komiteta, Strazburg 30. mart 1999.
- Jezička diverzifikovanost za demokratsko državljanstvo u Evropi, Konferencija Innsbruck, 10-12. maj 1999.
- Evropska studija za demokratsko državljanstvo, preliminarni izveštaji, 1999.
- Tržišno usmereno društvo, državljanstvo i solidarnost: polje konfrontacija?, Konferencija parlamentaraca-nevladinih organizacija, Strazburg, 31. maj-1. jun 1999.
- Lista odluka Podgrupe A projekta EDC, 31 maj-1. jun 1999.
- Seminar o osposobljavanju i kompetentnostima: od principa do prakse, Delphi, oktobar 1999.
- "Brainstorming" i studija o "Obrazovanju za demokratsko državljanstvo i društvenoj koheziji", 15-16. novembar 1999.
- Konferencija o obrazovanju za demokratsko državljanstvo: metodi, praksa i strategije, Varšava, 4-8. decembar 1999.

---

¹ Celokupan projekat predstavljen je na internetu: <http://culture.coe.fr/postsummit/citizenship>

² Odlučili smo se da ne navodimo svakog autora s ciljem da tekst ne bude preopsežan. Nije rečeno, ali ideje navedene ovde izvire iz ovih raznolikih izveštaja koji su sami po sebi konsolidovane prezentacije brojnih studija izvedenih u različitim kontekstima s učesnicima iz svih zemalja članica Saveta Evrope.

UVOD

Za samo nekoliko decenija reč “državljanstvo” postala je jedna od najčešće upotrebljivanih u raspravama o zajedničkom životu u društvu. Ona daje smernicu za naš odgovor na ono što se nekad naziva krizom u društvenoj materiji i društvenoj koheziji. Koncept državljanstva naročito se koristi u pokušaju da se stabilizuje i preusmeri određena praksa u vezi sa školama, i opštije obrazovanjem i obučavanjem. Ipak, mi moramo prevazići nejasni ohrabrujući konsenzus, koji se iskazuje u konstantom korišćenju ovih širokih formulacija, da bi se uhvatili u koštac s užarenim javnim raspravama oko državljanstva. Termin od ovako dubokog istorijskog i društvenog značaja ne može se olako koristiti; ne sme se ograničiti na niz nejasnih molbi namenjenih pacifikovanju problematičnih lokalnih zajednica ili uvođenju reda u školu zahvaćenu neredom. Poštovanje zakona i osećaj odgovornosti, što je preduslov za bilo kakvo demokratsko društvo, ne može se svesti na pasivnu poslušnost prema inherentno pravičnom i stabilnom društvenom uređenju. Kolaps evropskih komunističkih režima i na izgled konsenzus o demokratskom državljanstvu nije prigušio rasprave, neslaganja i stvarne konflikte između i unutar različitih država, grupacija ili pojedinaca.

Ove razlike ne potiču samo iz različitih kulturnih i društvenih tradicija osuđenih na skorašnje spajanje u nejasno hipotetičko globalno državljanstvo; one takođe oslikavaju različite načine ocenjivanja današnjeg sveta, konstantnog vršenja procene naše (naših) prošlosti i planiranja naših očekivanja, naše (naših) budućnosti. Malo je ironično rastrubljivati koncepte slobode i odgovornosti, pozivati na individualnu inicijativu i zahtevati različitost kao neprocenjivu vrednost u našem društvu, dok se istovremeno ove deklarisanosti marginalizuju pričama o nespornim, bezuslovnim zahtevima ili ograničenjima globalnog razvoja. **Sloboda građana, ili barem određena tradicija toga, je sloboda udruživanja i javnog raspravljanja u javnom okruženju kojim teoretski vlada jednakost među svim pojedincima.**

Naravno, najnovije studije se slažu da su se naša društva radikalno izmenila, a s njima i teoretski koncepti i praktična implementacija državljanstva. Sadržina ovog koncepta je širenje i rast uz promene modela prisustva u svetu i odnosa s drugima. Lojalnost i udruživanje se multiplikuju i pokreću. Država, a naročito Nacionalna država, se više ne smatra svevišnjim ili najlegitimnijim vlasnikom vlasti (moći): svevišnjim u osiguravanju modela za subitisanje u svetu koji je podeljen na razgraničene teritorije, i legitimnim u ulozi zajedničkog blagostanja svih građana.

Refleksija na koncepte obrazovanja za demokratsko državljanstvo je integralni deo delovanja: refleksija daje smisao delovanju i obrnuto. Refleksija i delovanje nisu u nikakvom hijerarhijskom odnosu jedno prema drugom, bilo kroz “povezane odnose” ili unutar dve različite sfere. Delovanje uvek temelji na namerama svojih učesnika, dok se refleksija uvek hrani ovim delovanjem i ima smisao u odnosu na iskustvo. Iskustvo može jedino steći smisao kroz misli i reči kojima se ove misli izražavaju, usmeravaju i hrane. Tip misli ovde je dijalektički, iako se iz izdavačkih razloga neki tekstovi usredsređuju više na iskustva i zato na globalnu egzistencijalnu raznolikost, dok se drugi, kao ovaj na primer, udaljavaju od konkretnih iskustava. Izazov je spojiti bezbroj iskustava, gledišta i zamisli koje žive i izražavaju se u različitim kulturnim i društvenim univerzumima. Ova studija konceptata, iz tog razloga, mora se sagledati prvo u odnosu na izveštaj Saveta Evrope i druge publikacije, a potom u odnosu na tekst koji zaključuje projekat Obrazovanje za demokratsko državljanstvo. Svi ovi tekstovi bili su pogon i motivacija ove studije. Uprkos širokoj lepezi inputa mi moramo biti svesni zajedničke vodilje, “neotuđivog kamena temeljca”, ljudskih prava i demokratskih političkih institucija.

Studija počinje okvirnim razmatranjem svog društvenog konteksta. Prvenstveno sam ispitivao aspekte rastućeg interesovanja za državljanstvo i opisivao granice studije, koje delimično određuju različite moguće definicije državljanina kao osobe. Drugi deo uključuje različite studije Saveta s namerom da razvijem javnu raspravu o državljanstvu. Koncentriše se na mlađu populaciju pošto je obrazovanje pitanje

koje se njih najviše tiče, a takođe i javnih službi, kao što je na primer policija. Na kraju opštije ispitujem odnos između države, građanskog društva i tržišta, što je veoma aktuelno pitanje. Ovoj prezentaciji aspekata opštih konteksta sledi objašnjenje državljanstva koji je baziran na modelu koji definiše “središnje jezgro” bez kojeg bi ideja državljanstva bila sastavljena od prostih, neodređenih tvrdnji i niza podataka koji se još uvek stvaraju i o kojima se raspravlja. Ovaj pristup donosi nekoliko “konceptualnih izazova”. Dalje nastavljam prezentacijom dveju mogućih klasifikacija središnjih kompetentnosti, usmerenih na izazivanje delovanja, kombinujući ih u veću celinu, što im daje širi smisao i ohrabruje njihovu konherentnost. Ovo će nam omogućiti da naglasimo šta jeste i šta nije pokriveno pojedinačnom aktivnošću, s namerom da osiguramo još dopunskih aktivnosti. Poslednji deo opisuje različite praktične mogućnosti u implementaciji obrazovanja za demokratsko državljanstvo, zaključujući reafirmacijom problematike i dinamičnom prirodom državljanstva. Od vitalnog značaja je nastaviti teoretske i praktične refleksije na materiju koja je u stalnom procesu metamorfoze. Možemo se jedino nadati da će pitanje demokratskog državljanstva zadržati svoju aktuelnost i da ga mi nećemo izbegavati.

1. RASTUĆA ZABRINUTOST OKO DRŽAVLJANSKIH PITANJA

1.1. Neke hipoteze i interpretacije

Ova studija, koja se oslanja na radove iz poslednjih nekoliko godina, ne obuhvata sve što se uradilo na i oko obrazovanja za državljanstvo od nastanka Saveta Evrope. Ovo bi iziskivalo dodatne studije koje bi svakako bile vredne truda. Na primer, istorijska studija bi nesumnjivo pokazala da je širenje i afirmacija termina “državljanstvo” novijeg datuma.

Evropska konvencija o ljudskim pravima, na primer, osnivački tekst Saveta Evrope, ne uključuje izraz “državljanin” ili “državljanstvo”. Jedini izraz koji se toga dotiče sadržan je u članu 4 koji se odnosi na “prisilan ili obavezan rad” čime se iz ove kategorije izuzima “bilo kakav rad ili usluga koja je sastavni deo normalnih građanskih obaveza”. Opšta deklaracija ljudskih prava nije više preopsežna; izraz “državljanin” ne koristi se ni ovde, iako nailazimo na izraz “nacionalnost” (u engleskom smislu državljanstva) koji je korišćen da bi se naglasilo da je to pravo. Pripadanje političkoj zajednici prvenstveno je pripadanje i zavetovanje odanosti državi, političkom okviru koji definiše uslove ovog pripadanja, okvalifikovanom kao nacionalnost (državljanstvo). Državljanstvo je povezano s nacionalnošću, pri čemu se potonje oslanja na ono prvo i prava povezana s tim. Ovaj izraz “državljanstvo” pokriva različita značenja, čak šta više, odnosi se na različita okruženja. Ipak, međunarodni tekst upošljava izraze “osoba”, ponekad “pojedinaac”, “čovjek” (u smislu ljudskog bića, ne pripadnika muškog pola vrste), ali ne i izraz “državljanin”.

Jednako relevantna studija mogla bi se baviti promenljivim korišćenjem terminologije kao znakom promena u interesovanju i konceptima. Uprkos različitim rečnicima i pristupima koje su tokom godina usvojili mnogobrojni obrazovni sistemi, naša žiža interesovanja se promenila, na primer, od “građanskog obučavanja” do “građanskog obrazovanja” i sada “obrazovanja za državljanstvo”, ili čak u nekim zemljama “obrazovanja za demokratsko državljanstvo”. Ovakav razvoj događaja odražava dva tipa promena: prvo, prelazak s pristupa u kome je glavni prioritet učenja znanje-naročito o lokalnim, regionalnim i nacionalnim političkim institucijama- ka pristupu koji naglašava individualno iskustvo i potragu za praksom koja će promovisati stavove i ponašanja koji prikazuju zrelu brigu o ljudskim pravima i demokratskom državljanstvu; druga promena je nezanemarivo širenje ovog područja kako u smislu sadržaja-misleći da nijedan aspekt javnog života nije irelevantan za državljanstvo-te institucija i lokaliteta kojih se ovo tiče, misleći da poziv na obrazovanje za državljanstvo prevazilazi školska okruženja s kojima se tradicionalno povezuje. **Gledajući iz takve perspektive, državljanin definisan u odnosu na političke vlasti kojima pripada izgleda da ustupa mesto državljaninu viđenom u svetlu čoveka koji živi u društvu s drugim ljudima, u mnoštvu situacija i okolnosti.**

Dozvolite da se drznemo i objasnimo ovakav razvoj događaja. Izrazi kao što su “osoba”, “individua” i “čovjek”, čije smo prisustvo u međunarodnim tekstovima istakli, afirmišu primat individualnih prava nad kolektivnim pravima, posebno onih koje pridaju državama; ona štite osobu od rizika zloupotrebe sile, kakvo god bilo poreklo te sile; u skladu s trenutnim shvatanjem ljudskih prava u Evropi, ona svrstavaju pojedinca na udarnu tačku društva i podrazumevaju da pojedinačna prava koja su utvđena u svakoj od država moraju biti predmet ovih međunarodno definisanih ljudskih prava. **Društvo je stvoreno za čoveka od strane čoveka.** Relativno nedavna (ponovna) pojava izraza “državljanin” bi na ovaj način bila povratak na pitanje “zajedničkog života” t.j. pitanje koje beše manje više zaboravljeno u demokratskim državama u poslednjim decenijama, ali se sada vrlo akutno vraća pod pritiskom različitih faktora: socijalne isključenosti rastuće proporcije populacije, širenja ekonomske i kulturne globalizacije koja se potom širi preko međunarodnih medija pozivajući na političku odgovornost Evrope za prošla dva veka i pitanja kao što su nacionalna država i novija socijalna dimenzija države blagostanja, rizici etničke fragmentacije i rast isključujućih specifičnosti, izazovi osnovnim vrednostima naših društava, fenomeni rasizma i ksenofobije i.t.d. Neki autori navode da koncept rada više ne može da se razdvaja od rada na društvenoj koheziji, što znači da je isključenost iz sfere rada jedan od glavnih razloga koji prete društvenoj koheziji. Ovaj pokušaj zahteva aktivnu intervenciju od strane svih građana, posebno kroz dobrovoljno udruživanje, iako ovo ne prevazilazi potrebe za javnim institucijama. Na primer, dobrovoljački socijalni operatori nikad ne bi mogli da sebi priušte sigurnosne mreže koje su brojne države uvele u obliku minimalnih prihoda. Ovo je stvar osiguravanja kooperacije pre nego zamene jedne institucije drugom. Afirmacija demokratskog državljanstva će svakako biti “odgovor na dalekosežne promene koje se dešavaju u našim društvima i na mane naših političkih, društvenih i kulturnih struktura” (Raymond Weber).

Uprkos svemu, prešli smo sa koncepcije državljanstva koja je naglašavala osećaj pripadnosti i gde je obrazovanje koje je tome sledilo pratilo prenos ovog osećanja pomoću jakog naglašavanja poslušnosti i poštovanja kolektivnih pravila ka više individualističijoj i instrumentalizovanijoj koncepciji državljanstva t.j. državljanstvu koje ponos pripadanja prepušta pojedincu i njegovim pravima te saterava u kutak afirmisanje kolektivizma i parcijalno, u geografskom i kulturnom smislu, identiteta kojeg otelotvorava država. Identitet i pripadanje se menjaju i izražavaju u novom kontekstu te imaju druga značenja koja mi moramo da osvojimo i savladamo. Život rastućom jačinom odražava snagu imaginacije, emocija i afekata u stvaranju i izražavanju ovih individualnih i kolektivnih identiteta.

1.2 Ograničenja, paradoksi i mere predostrožnosti

Pre nego što se vratimo na određene aspekte ovog konteksta, moramo navesti ograničenja, paradokse i mere predostrožnosti u vezi s ovom studijom. Državljanstvo i obrazovanje za državljanstvo su oblasti koje se radikalno menjaju i utiču na sve aspekte života u društvu. Oblastima je zbog toga nemoguće precizno utvrditi granice i, pored autorove subjektivnosti, on se uvek može optužiti da je zaboravio ili namerno izuzeo poneku stvar. Literatura koja je korišćena za ovu studiju, iako ona svojim poreklom potiče od Saveta barem u materijalnom smislu, na svoj način predstavlja diverzifikovanost pristupa, definicija i tački gledišta koje postoje i deluju na evropskom kontinentu. I dok izgleda, barem dok se čita, da postoje izvesna približavanja mišljenja, takođe postoje mnoge razlike pa čak i suprotstavljanja. Ovo je dobro i priželjkivano u svakom demokratskom okruženju. Iz tog razloga ću pokušati da naglasim zajedničke stavove, pa čak i približavanja mišljenja, te neslaganja kako mi to nalažu broji pozivi da se nastavi javna rasprava o studiji.

Drugo ograničenje je ono koje se tiče toga, šta se zapravo očekuje od obrazovanja za državljanstvo i reči koje se koriste kada se govori o njemu. Ovde je rizik da se državljanstvo potopi u viziju, koliko idiličnu toliko i normativnu, da se stalno pozivamo na njega pri svakoj društvenoj aktivnosti ili obavezi bez da je

uvek jasno, šta to pozivanje pretpostavlja. Iz tog razloga neophodno je imati određenu meru predostrožnosti kod reči koje se koriste kada se govori o državljanstvu, promenama i aktivnostima građana, kao što su “participacija”, “odgovornost”, “višestruko državljanstvo”, “pluralni identitet”, “bogato u svojoj raznolikosti”, “neformalno obrazovanje” i.t.d., a da se ne zaboravi na generalizaciju koja je sadržana u ovim kategorijama koje se koriste kada se govori o svetu i ljudima: “omladina”, “kulture”, “građansko društvo”, “kriza nacionalne države” i ona o državi blagostanja i.t.d. Ove reči su nama od suštinskog značaja kada razmišljamo i delujemo, ali moramo biti i sumnjičavi prema njihovoj očiglednosti, uproščavanjima prema kojima ona mogu da vode, ulogama koje one imaju kao slogani za “redukovanje misli”. Autor očigledno nije niti imun prema takvom korišćenju reči niti izvan aktuelnih rasprava. Zato je neophodno da smo konstantno svesni da reči nisu stvari, da su ova studija i svi tekstovi na kojima je zasnovana intelektualni konstrukti koji pokušavaju da razjasne, svaki na svoj način, promenljivu i raznoliku realnost, koja se stalno ponovo otkriva od strane učesnika i pojedinaca u beskonačno mnogo različitih konteksta. U određenoj situaciji u kojoj se svaki od njih nalazi, u školama i na drugim mestima na kojima je obrazovanje za državljanstvo prisutno, bilo kao izričit projekat ili diskretnija inicijativa, moguće je učiniti samo ograničene i skromne stvari. Ova skromnost je sama po sebi garancija uspeha ovih aktivnosti i njihovog doprinosa afirmaciji, razvoju i produbljivanju demokratskog državljanstva.

Na kraju, ovaj tekst je konceptualna sinteza koja nastoji da spoji sve što čini demokratsko državljanstvo onakvim kakvim se smatra u današnje doba i onoga što se tiče prosvetne prakse u svoj svojoj bogatoj raznolikosti, prakse koja će takođe omogućiti uzdizanje konceptualnoj refleksiji. Različiti koncepti, čije prisustvo i važnost je naglašena na ovim stranicama, ne funkcionišu u izolaciji, već su povezane prirode, pozivajući se jedan na drugi, davajući jedan drugom značenje u skladu s uspostavljenim odnosima, modelima za razmišljanje o realnosti i delovanju. Očigledno je da u gledanju na mnogoznačnosti koncepata koji su istaknuti u ovoj studiji ima više ovakvih modela. Mi ćemo, gde god je to moguće, pokušati da objasnimo izvesne aspekte tih modela. Ovi pokušaji ostaju na periferiji mnogo važnijeg pitanja, a to su pitanja koncepcije ljudskih bića koju ima svako od nas ponaosob i života u društvu, onoga što čini da različiti ljudi imaju uticaj, važnosti tradicije, nasleđa ili važnosti novih stvari, načina na koji mi gledamo kolektivnu sudbinu i budućnost naših društava.

Ipak, na primer, odnos između građana i javnih političkih institucija u evropskom demokratskom okruženju smatra se da leži između dva pola. Jedan čini građanina apsolutnim vladarem, članom lokalne zajednice koji prepušta višim vlastima samo ona pitanja s kojima sam ne može da se hvata u koštac; drugi definiše građanina kao člana nacionalne političke zajednice čije su institucije garanti prava i sloboda koje ovaj građanin uživa. U prvom slučaju je centralna vlast uvek potencijalna pretnja individualnim pravima; u drugom slučaju je ova vlast sam uslov za slobode, shvatajući, na svim nivoima i u oba slučaja, da je ova vlast podsticaj slobodnim i ravnopravnim građanima, i onima koji je koriste pod kontrolom tih istih građana. Ova razlika u konceptu nikad nije apsolutna i postoje brojne pozicije negde između ovih dvaju polova u zavisnosti od države do države.

2. KONTEKST, KONTEKSTI

Sav rad Saveta, bilo posredno ili neposredno povezan s projektom EDC, naglašava važnost konteksta. Kontekst je bilo okruženje u kom neko živi bilo predmet transformacije koja je potrebna da bi se afirmisali principi u vezi s ljudskim pravima. U ovom drugom slučaju je to stoga pitanje modifikacije konteksta, ili egzaktnije više konteksta, da bi se bolje dozvolilo svakome da koristi svoja prava. Ovo je slučaj, na primer, sa slobodnim protokom ljudi i dobara, uključujući kulturna dobra i ideje, s otvorenošću medija za kulturnu raznolikost, ne jednog medija za svakog pojedinca ili grupaciju, već svih medija otvorenih za druge, za kulturnu produkciju drugih; ova otvorenost takođe postavlja pitanje pristupačnosti

svakom od medija, koji su većim delom strogo kontrolisani i.t.d. Ovo je takođe slučaj sa svime što poziva na modifikacije konteksta, kao što je razvoj marginalizacije te ekonomska i društvena isključenost.

Briga o društvenoj koheziji je suštinska za sve kontekstualne analize. Rečnik koji prati ovu brigu često priziva negativne i pesimističke poglede na naša društva; fragmentacija, nesigurnost, korupcija, nestabilnost, infiltriranje mafije, diskriminacija, rastuća neravnopravnost, individualizam i “težnja biti broj jedan”, nasilna konkurencija i.t.d. Ovi veoma mnogoznačni izrazi se koriste da bi se objasnila situacija koju neki smatraju problematičnom a drugi pozitivnom; na primer, fragmentacija je takođe raznolikost, konkurentnost znači inicijativnost, a nestabilnost takođe može biti korak na bolje. Ne minimališući problem i ljudsku patnju koja često prati do ovde označen proces, takva akumulacija može biti nepravedno alarmantna te zbog toga moramo biti oprezni prema »unošenju strahova«. Postoji rizik nametanja vizije sveta koji je podeljen na pobednike i gubitnike, insajdere i autsajdere; po ovom scenariju gubitnici/autsajderi mogu samo sebe da krive za situaciju u kojoj se nalaze zbog svoje nesposobnosti da prihvate nužnost menjajućeg se sveta i pokažu neophodnu inicijativu. Od esencijalnog je značaja da se analiziraju uzroci i precizira konfiguracija ovih procesa, koji se razlikuju u skladu s mestima, društvima i kulturama u kojima dotični žive.

Sama ideja konteksta pokriva realnosti koje se mogu analizirati na različite načine. Na primer, možemo razlučiti različite nivoe:

- Državni kontekst, sa svojim tradicijama, kulturama, institucijama, zakonodavstvom, i.t.d. Ova područja od državnog značaja i u okvirima unutar kojih njihovi građani diskutuju, svađaju se, suprotstavljaju svoje percepcije državljanstva, vlasti, obrazovanja, suživota, i.t.d. Studije i promovisanje EDC u Evropi i šire znače biti otvoren za razlike u kontekstima među državama kao i za razlike unutar njih samih te istovremeno udaljavati se od svetla i stereotipova zbog kojih ljudi dodeljuju određene attribute i karakteristike te određene koncepcije svim građanima države o kojoj je reč, pri čemu u našim demokratskim okruženjima mi zapravo delimo mnogobrojne problematike, brige i predmete rasprave.
- Lokalni kontekst, uzimajući u obzir da izraz “lokalan” može da se odnosi na područja vrlo različita po veličini i konfiguraciji, od četvrti (kraja) ili sela do regiona, konteksta određenih administrativnim razgraničenjima ili drugim kriterijumima, lokalnih konteksta u kojima građani postupaju vrlo blisko u smislu svoje društvene i teritorijalne integracije.
- Opštiji konteksti povezani s fenomenom globalizacije i brige o procesima i trendovima koji uključuju kako lokalna tako i državna činjenična stanja.

Ovo razlikovanje između višestrukih konteksta u skladu s teritorijalnim potrebama potrebno je dopuniti razmišljanjem u smislu povezivanja (stvaranja mreža). U današnjem svetu mnogi privredni, društveni i kulturni fenomeni postoje i razvijaju se u obliku mreža t.j. u skladu sa sistemima odnosa koji ignorišu granice, posebno one političke i administrativne.

U okviru ovog izveštaja mi ne možemo uzeti u obzir sve studije Saveta Evrope koje razmatraju ove kontekste i istovremeno pokušati da ustanovimo njihove međusobne veze, istaći njihove specifične karakteristike, identifikovati njihovu dinamiku i predvideti njihove buduće trendove. Ograničićemo se na raspravljanje triju tema koje su obrađivane zbog svoje posebne egzemplarnosti konteksta kako za refleksiju tako i za praksu EDC.

Omladinske kulture i životni stilovi bili su predmet dubinske studije. Tradicionalne forme političke i društvene participacije, kao načina spadanja u društvo i uspostavljanja odnosa s drugima, prepustili su mesto grupisanju baziranom na “potkulturama”, pri čemu prefiks “pod” označava specifičnu kategoriju unutar celine koja je poznata kao “omladinska kultura”, ne u smislu vrednosne osude. Neki komentatori

objašnjavaju ove potkulture kao načine suprotstavljanja dominantnoj kulturi i kreativnost kroz životne stilove gde odevanje, muzika i razonodne aktivnosti imaju glavnu ili barem jednaku ulogu pri načinu stvaranja identiteta kao i proces socijalizacije. Ovi metodi funkcionišu izvan tradicionalnih institucija porodice i škole. Mnogi istraživači analiziraju ove potkulture kao instrumente adaptacije na društvene promene. Osećanje življenja u konstantno menjajućem se svetu naglašava vrstu konstantnog “brisanja onog ranijeg”. U mnogim manifestacijama suštinska stvar je pre svega učestvovati u događaju koji se odvija ovde i sada, u događaju koji sam po sebi postoji samo kroz i pomoću ovog učešća. Dok neki komentatori naglašavaju kapacitet ovih omladinskih potkultura da bi stavili pod znak pitanja komercijalne industrije kulture, drugi stavljaju akcenat na presudnu težinu i sposobnost ponovnog oživljavanja ovih industrija. Interpretacije ovakvih kretanja u odnosu na državljanstvo posebno su delikatne. Dok je kreativni i identifikujući aspekt, stvoriti fleksibilne i mobilne identitete, neosporiv, iskonska, ili barem jednaka, važnost koja se pridodaje sadašnjosti, satisfakciji koja se oseća u sadašnjosti, sprečava bilo kakvo uzimanje u obzir pitanja koja postavljaju naša društva i koja zahtevaju dugoročnu angažovanost svih građana. Kada se direktnije političko izražavanje i pojavi, fokusira se na pojedinačno pitanje i dotiče problema u vrlo fragmentarnom stilu. Društveni poredak i moguće postavljanje njega kao pitanja sigurno nisu glavne brige ovih potkultura.

Studije o **policiji i ljudskim pravima** služe kao znamenje neophodnih aktivnosti za nosioce javnih funkcija i vlasti. Većim delom ostvarivane od strane Sektora za ljudska prava Saveta Evrope ove studije naglašavaju važnost, za svako demokratsko društvo, kvalitetne policijske službe, sastavljene od ljudi koji su u potpunosti svesni ljudskih prava, garancije protiv svakog od rizika korupcije. Policijska služba je javna služba, služba za građane i sve ljude, njen zadatak je da štiti. Nije stvar policije da kažnjava prestupnike, već je to stvar pravosudnog sistema. Štititi takođe znači održavati slobodu svakoga da bi građansko društvo bilo mesto za inicijativu i za sve da prihvate svoje odgovornosti. Ovaj zahtev posebno je aktuelan u državama koje su nedavno stvorile demokratske političke institucije. Ponašanje i stavovi policije su najvažniji jer ona predstavlja najvidljiviju manifestaciju državne vlasti. Kao i za sva područja rada za koja je stvoren, Savet Evrope je mesto za razmenu i dijalog na ovu temu, gde različiti zvaničnici, učesnici i istraživači opisuju svoja iskustva u stvaranju demokratske policijske službe. Kao i kod mnogih drugih područja društvenih studija, analize se približavaju potvrdi da je suštinska uloga obuke, bilo u obliku osnovne ili obuke u toku rada. Ovo je važno koliko za rad na stavovima i ponašanju policije prema drugim ljudima toliko i za rad na obučavanju policije o njihovim pravima unutar samih policijskih institucija. Kršenja ljudskih prava se događaju prilikom odnosa policije i drugih ljudi (civila), a takođe i u odnosima između samih pripadnika policije. Studije o policiji takođe pokazuju da ljudska prava i demokratsko državljanstvo treba smestiti u nadležnost institucija, posebno onih javnih, i ne u nadležnost pojedinaca.

Treća tema o kojoj raspravljamo je sveobuhvatnije prirode. Tiče se već poznate veze između države, građanskog društva i tržišta, što se takođe naziva **Tržišnim društvom, demokratijom, državljanstvom i solidarnošću**. Da li su ovi nazivi potpuno kompatibilni? Odgovor je očigledno veoma kompleksan i prevazišao bi domet ovog konsolidovanog izveštaja. Gledišta u vezi s ovim pitanjem se razlikuju ili čak diametralno su suprotna. Neki ljudi smatraju građansko društvo glavnim forumom za inicijativu i slobodu, pri čemu je država pomoćno telo koje, ako je potrebno, treba da ima minimum prostora za manevrisanje: pravosuđe, policija, vojska i diplomatija su jedine oblasti na kojima ona treba da interveniše. “Opšte dobro”, u meri u kojoj ova ideja do sada ima smisla, je rezultat izražavanja specifičnih interesa učesnika koji uživaju maksimalne slobode. Suprotna krajnost je konfiguracija koja se koncentriše na važnost snažne javne vlasti koja garantuje “opšte dobro”, koje je sastavljeno i o kom se raspravlja u izbornom odlučivajućem okruženju definisanom od strane demokratskog državljanstva. Ova dva ekstrema se retko nalaze u ovako jasno izraženoj formi, a naša demokratska društva zauzimaju pozicije negde između ova dva ekstrema. Kako god, poteškoće koje očekuju države, pogotovo države blagostanja, i trenutne transformacije čine bivšu koncepciju sve atraktivnijom. Njeni zagovornici objašnjavaju krizu u

društvenoj koheziji kao neuspeh države blagostanja i u skladu s tim predlažu maksimum ovlašćenja za građansko društvo, koje se definiše kao “tržišno društvo”. Pobornici druge koncepcije vide ovu krizu kao rezultat promena koje su ili nekontrolisane ili barem potencijalan uzrok socijalne isključenosti i jazova. Ova rasprava se mora nastaviti iz razloga što iziskuje naše razumevanje i analiziranje trenutnih poteškoća te zbog toga naše definicije odgovarajućeg dejstvovanja, uključujući obrazovanje za demokratsko državljanstvo.

Kakva god bila budućnost ovih rasprava, ako kombinujemo već spomenute izraze na što prirodniji način, koliko je to moguće, izrazi, ili bolje realnosti koje oni označavaju, nisu tako tvrdo usidrene kao što izgleda. Na primer, jaz u prihodu raste, pri čemu bogati, kako pojedinci tako i države, postaju još bogatiji, a siromašni još siromašniji. Velike multinacionalke i transnacionalke te ekonomske institucije su značajno jače od većine država; poslednji izveštaji UNDP (Razvojni program UN) ukazuje da bogastvo 200 najbogatijih ljudi na svetu prevazilazi zajednički prihod država u kojima živi 41% svetske populacije (2,3 milijarde). Neki izlagači na Konferenciji parlamentaraca-nevladinih organizacija su isticali da su aktivnosti vlada, posebno onih evropskih, u poslednjih nekoliko godina bile usmerene ka većoj integrisanosti nacionalnih ekonomija u svetsku trgovinu vodeći ka predaji suverenosti, ne infra- ili nadnacionalnim institucijama, već u korist ovih preduzeća i institucija koje baš nisu potpuno demokratske. Postoji snažna tendencija ka krizi razočarenja u politiku i poziv na ispitivanje državnih nadležnosti, posebno dimenzija njihovih nadležnosti iz sfere blagostanja, te buduće očekivanje da građansko društvo uvede inicijative koje su neophodne za razvoj i održavanje društvenih veza. Malo je paradoksalno izražavati zabrinutost zbog nedovoljne demokratskosti i u isto vreme prihvatati razmontiranje i degradaciju demokratskih političkih institucija za dobro (manje više konherentnih) društvenih inicijativa čija legitimnost se afirmiše samim svojim postojanjem. Demokratske političke forme se moraju razvijati i menjati, ali mi ne treba da uzimamo u obzir “povratak državljanina” t.j. neophodni apel za građanskom inicijativom, bliskoću i odgovornoću, da bude srećni rezultat krize države i demokratskih političkih institucija. Ne postoji razlog zašto tržište t.j. ljudi i institucije koji dominiraju njime, ne treba da odlučuju u ime zajedničkog dobra. Da li je tržište jedno od mesta, ili jedino mesto, za proizvodnju zajedničke dobrobiti? Da li je efikasnost ekonomije, u skladu s principima visoko deregulisane ekonomije slobodnog tržišta, jedan od načina, ili jedini način dostupa do zajedničkog dobra, kako do njegove definicije tako i do njegovih dostignuća? Pitanje zajedničkog dobra je jedno od onih političke prirode koje poziva na javnu raspravu između svih građana i koje zahteva institucije koje garantuju poštovanje principa demokratije i ljudskih prava, te posebno ravnopravnosti i slobode. Ipak, građansko društvo ne može demokratski živeti bez demokratskih javnih institucija t.j. institucija kontrolisanih od strane svih građana, institucija koje garantuju osnovne slobode i ravnopravnost u pristupu svim javnim dobrima, bilo da je pitanje prava kao obrazovanja ili zdravstvene zaštite, ili pravičnosti. Obrnuto, takođe je odgovornost građanskog društva da promoviše i organizuje demokratsku javnu raspravu, da identifikuje i raspravi velika i mala društvena pitanja za koja su građani odgovorni. Na kraju, jedno zaključno pitanje je pitanje pravičnosti, u etičkom više nego institucijalnom smislu. Ovo pitanje izranja iz velikog broja istraživačkih radova na područjima filozofije i političkih nauka. Sadrži specifičan pristup pitanju značenja zajedničkog suživota, koegzistencije i neophodnog cilja svakog društva. Vrat ćemo se ovoj tematici kasnije kada bude reči o kompetentnostima.

3. DRŽAVLJANIN, DRŽAVLJANSTVO: VARIJACIJE “SREDIŠNJEG JEZGRA” I KONCEPTUALNI IZAZOVI

U onome što sledi istaći ćemo središnje jezgro koncepata državljanina i državljanstva, kao i varijacije te preispitivanja čiji predmet je ovo središnje jezgro. Iz perspektive u kojoj se dešavaju rapidne promene u našim društvima i traže načini na koje se državljanstvo proživljava u nama samima, od suštinskog je značaja reafirmisati ono što čini suštinsku materiju koncepcije državljanstva u demokratskom društvu.

Ovo bi nam trebalo dozvoliti da izbegavamo da nazivamo “građanskom” svaku inicijativu, ponašanje ili stavove dokle god oni uzimaju pod okrilje druge. Sva društva su stvorila i izvršavala pravila zajedničkog života, metode za rešavanje konflikata, načina suživota među ljudima, drugih ljudi u društvu i izvan njega, onih koji ne pripadaju. Šta je tako specifično pri pozivanju na demokratsko državljanstvo? Šta ovo pozivanje podrazumeva za pojedince i institucije, šta god to bilo? Reč ili poziv, koji se rastvara u nešto nejasno i tmurno, više nije uopšte od nikakve koristi za pomoć pri smišljanju i vođenju aktivnosti, već jednostavno služi da se postigne nekakav meki konsenzus s kojim će se svi složiti jer niko u to nije uložio ništa od vitalne važnosti.

Kao i ostali izrazi koji se koriste u društvenom i političkom životu, “državljanstvo” ni iz daleka nema stabilno i opšte priznato značenje. Sve više se priznaje da je to mnogostruk koncept³. Ovo očigledno ima značajne posledice po središnje kompetentnosti EDC. Ova situacija je potpuno normalna i legitimna. Čak i ako nastoje da ne budu u suprotnosti s opšte prihvaćenim principima za definisanje demokratskog društva, naše društvene i političke institucije imaju raznolike tradicije i forme. Šta više, značenja izraza “državljanstvo” su otvorena za nova iskustva na koja nas život primorava da ih stvaramo, za nove forme koje će državljanstvo i demokratski politički život zauzeti u budućnosti; iz tog razloga je normalno ili čak poželjno da se sve ovo promeni. Reči koje se koriste u različitim jezicima svedoče o ovoj raznolikosti. One su instrument kojim svaki pojedinac, svaka kultura, pomoću korišćenja, stvara i izražava svoju koncepciju političkog i društvenog života, slobode i odnosa s drugima. Ovo čini svaki pokušaj sintetičke konstrukcije posebno teškim jer svaki takav pokušaj će uvek biti osumnjičen da pokušava da redukuje raznolikost iskustava i načina razmišljanja, ili čak da pokušava standardizaciju, stvarnu ili imaginarnu pretnju koja je vrlo prisutna u brojnim javnim raspravama i mnogim pojedinačnim ili kolektivnim umišljenostima. Ovde se stalno nalazimo između afirmacije kolektivnih identiteta, koji su zasnovani na raznolikim političkim koncepcijama i koji su se razvili u kontekstima država koje su danas kao takve prihvaćene na međunarodnom novou, i traganja za zajedničkim elementima za gradnju demokratske Evrope, evropskog prostora slobode, ravnopravnosti i solidarnosti. Ovaj evropski prostor ima mnoštvo dimenzija i kompleksnih aspekata koji očigledno nisu ograničeni samo na političku sferu, čak i ako se preispitivanje zakonodavnih i političkih uslova za upražnjavanje sloboda i zaštitu prava uvek zahteva.

Prvi pogled na pet različitih jezičkih rečnika⁴ vrlo je prikladan. Ističe stepenske nijanse, čak i razlike, koje su prisutne u osnovnom tekstu ove studije i koju su sastavljali autori iz različitih država te analogno različitih političkih i zakonodavnih kultura. Svaki od autora izražava sebe u okviru svog kulturnog okvira, čak i ako uzme u obzir, koliko god je to moguće, mnoštvo gledišta na radnim sastancima Saveta Evrope⁵:

Engleski: **citizen** ... **1** person who lives in a town, not in the country : *the --s of Paris*. **2** person who has full rights in a State, either by birth or by gaining such rights : *immigrants who have become --s of the United States*. Cf *British subject* ; -- of the world, cosmopolitan person. --.ship ... being a -- ; rights and duties of a --.

Nemački: **Bürger** (...) *Bewohner einer Stadt od. eines Staates (Staats--)* ; *Angehöriger des 3. Standes, des besitzenden Bürgertums, der Bourgeoisie* ; *Zivilist* ; *ein -- des Vereinigten Staaten* ; *akademischer -- Angehöriger einer Hochschule* ; *ein angesehener -- unserer Stadt [zu Burg]*

³ G. Ernst Jouthe, *saus-monistre adjoint aux relations civiques du Quebec*, govori o “višeznačnom i spornom” konceptu. Seminar “Osnovni koncepti i središnje kompetentnosti”, 1997. dokument DESC/CIT (98) 7. dodatak

⁴ Izbor ovih pet jezika odredila je sposobnost autora ove studije da razume značenje definicija koje su sadržane u istima.

⁵ Ovo je takođe delikatna materija. Dok se svako izražava u kontekstu kulture kojoj pripada, ova kultura nije ni na koji način homogena ili zatvorena. U svakoj evropskoj državi postoje javne rasprave, ponekad čak i usijane do izvesne mere, koje pozivaju na preispitivanje koncepcija društvenog i političkog života. Na kraju krajeva niko nije “predstavnik” kulture, nijednu kulturu ne predstavlja pojedinac.

Španski: **ciudadania**. ① Cualidad de ciudadano de cierto sitio. ② Derechos de ciudadano de cierto país. (V. “NACIONALIDAD, NATURALEZA”). ③ “Civismo”. Comportamiento propio de un buen ciudadano: ‘Hay que votar por ciudadanía’.

ciudadano, -a (adj. y n.). ① *Natural o vecino de cierta ciudad*. ② Se aplica a las personas de una ciudad antigua o de un estado moderno con los derechos y deberes que ello implica; a causa de esos deberes y derechos, la palabra lleva en sí o recibe mediante adjetivos una valoración moral y un contenido afectivo: ‘No es buen ciudadano el que no respeta las leyes. Se siente ciudadano del mundo’. (V.: “NATURAL, SÚBDITO. ➤ PATRICIO, *quirite, republicano*. ➤ CIVISMO, VALOR cívico. ➤ NACIONALIZARSE, NATURALIZARSE. ➤ LIBRE. ➤ CONCIUDADANO”). ③ *Antiguamente, habitante de la ciudad, de *clase intermedia entre la de “caballero” y la de “artesano”*. ④ “Hombre bueno”. *Hombre perteneciente al estado llano*.

Italijanski: **Cittadinanza**, s.f. 1. l’insieme degli abitanti di una città; *la cittadinanza è invitata alle celebrazioni dantesche*. 2. appartenenza del singolo a una società organizzata a Stato; *cittadinanza originaria; cittadinanza acquisita / Piccola cittadinanza, priva del godimento dei diritti politici e dell’obbligo del servizio militare / Doppia cittadinanza, appartenenza di un singolo, in qualità di cittadino a due stati*.

Francuski: **Citoyen, enne** ... (XVI°, “concitoyen”; ... de *cit*). ♦ 1° *Vx ou plaisant*. *Habitant d’une ville* ... ♦ 2° (Fin XVII°). *Antiq.* Celui qui appartient à une cité (2°), est habilité à jouir, sur son territoire, du droit de cité ... ♦ 3° (XVIII°). *Mod.* Individu considéré comme personne civique, particulièrement National d’un pays qui vit en république ... ♦ 4° (XVII°; de 1°). *Citoyen du monde*, qui met l’intérêt de l’humanité au-dessus du nationalisme **Citoyenneté**: ... *Qualité de citoyen. La citoyenneté française*.

3.1. Središnje jezgro

Uprkos razlikama unutar svake od definicija, i u jezicima postoje zajedničke dodirne tačke koje ipak pružaju solidnu bazu za istrajanje u našoj potrazi za državljanstvom. To je uvek pitanje pripadanja zajednici, koje za sobom povlači politiku i prava, naročito onih političkih prava. U ovom smislu, građanin je uvek sugrađanin, neko ko živi s drugima. Zajednica se suštinski definiše na dva nivoa: s jedne strane na lokalnom nivou, gradu, često u urbanom smislu, u kom osoba živi, kom pripada, i s druge strane državi, u vezi s tim da je pripadnik nacije (državljanin)⁶ što povlači puna prava koja se dodeljuju pripadnicima dotične države. Ovo pripadanje se uvek odnosi na nivo političke organizovanosti, nivo vlasti, i na prava; drugim rečima državljanin i državljanstvo uvek obuhvata razgraničenje teritorije i grupacije, teritorije gde su dotična prava primenljiva, grupacije kao sveobuhvatnosti osoba koja imaju pravo na ta prava; ona su stoga prvenstveno usidrena u sferu politike i zakonodavstva. Na kraju, u zavisnosti od tradicije, akcenat bi mogao biti na lokalnom kao prvom nivou pripadanja i prostoru koji je stoga dovoljno ograničen da bi se osobi olakšalo da bude aktivna i učestvuje, ili na nacional-državnom nivou kao glavnom nivou gde se

⁶ Država, nacija, nacionalna država...ovi koncepti pozivaju na analizu koja prevazilazi ovu studiju. Iako je nacija vezana na različite koncepcije ne samo društvenog i političkog sporazuma već i kulture i kultura, jezika i više jezika, mogućnosti da se pripada i.t.d. Nadalje bi trebalo umestiti istorijski kontekst ideje nacionalne države i specifikovati forme koje je zauzela u različitim evropskim državama, da bi se ispitala istorijska konstrukcija koja je stvorena u specifičnom trenutku i u specifičnom kontekstu te koja unapred ne ocenjuje druge forme koje će se pojaviti u budućnosti.

stvara zakonodavstvo i javni kolektivni identitet. Ni u jednoj državi nijedan nivo nije jedini; više je pitanje prioriteta koji se dodeljuje jednom ili drugom t.j. izboru koji ima posledice po koncepcije EDC.

Ovo podsećanje se može činiti paradoksalnim u vreme kada se politička vlast, posebno ona državna, preispituje razvijanjem velikih multi-državnih ekonomskih identiteta i velikih multi- i trans-, čak i nad-nacionalnih kompanija. Paradoksalnim takođe u vreme kada se zahtevi za naročitim pravima multiplikuju i kada se raspravlja o mogućnostima za širenje mera usmerenih na priznavanje i zaštitu naročitih prava određenih lica ili grupacija.

Ovo podsećanje još nije potpuno. Treba dodati da državljanin i državljanstvo postoje na demokratskim prostorima t.j. prostorima gde osobe imaju ista prava i dignitet, gde se zakonodavstvo stvara od strane ljudi za ljude. Pravna i politička ravnopravnost zajedno s principima ne-diskriminacije, u kombinaciji s težnjom ka maksimalnom povećavanju sloboda. Državljanin je osoba koja ima prava i dužnosti u demokratskom društvu. Prvo pravo je ono ustanovljavanja prava; prva dužnost je ona poštovanja prava t.j. upražnjavanje svojih prava, stvaranja inicijativa, organizacije svojih odnosa s drugima u okviru definisanom od strane zakonodavstva. Demokratsko državljanstvo stoga obuvata autonomiju pojedinca kao primarnu vrednost, sa svim rizicima koje ovo iziskuje za svoje postojanje; nadalje, mnoge rasprave i aktivnosti koje im slede pokušavaju da postignu neku vrstu umerenosti za ove slobode-autonomije ukazujući na osećaj odgovornosti i poznavanja pravnih pa čak i moralnih obligacija koje se podrazumevaju u uslovima zajedničkog života i poštovanja drugih lica i grupacija.

Stoga, središnje kompetentnosti u vezi s demokratskim državljanstvom su one koje zahtevaju stvaranje slobodne i autonomne osobe, svesne svojih prava i dužnosti, u društvu gde je vlast, da se uspostavi pravni poredak t.j. pravila zajedničkog života koja definišu okvir u kojem se upražnjavaju svačije slobode, i imenovanje te kontrola ljudi koji izvravaju vlast, pod nadzorom svih državljana.

Ovde ćemo svi priznati da je prvi princip ljudskih prava- “Sva ljudska bića se rađaju slobodna i jednaka u dignitetu i pravima”- a posledice toga u demokratskom društvu su suštinski vezane na društvo. Na svim nivoima javna vlast proističe iz svojih građana, za boljitak svih, a kontrolisana je od strane građana. Pristup javnim dobrima – kao što je školovanje, zdravstvena zaštita pa čak i rad – je teoretski predmet pravila ravnopravnosti. Politička kriza u našim demokratijama je stoga traganje za jednakošću u svetlu trendova koji teže ka fragmentaciji i rastu moći glavnih ekonomskih snaga. Na kraju, treba spomenuti da su prava iznad svih sloboda, prava su sposobnosti da se deluje, pre nego prisiljenih ograničenja koja se primaju pasivno.

Naglasak na “središnjem jezgru” državljanstva ne baca senku na ostale – ekonomske, socijalne i kulturne – aspekte državljanstva. Prošlo je puno vremena od kada je državljanstvo bilo ograničeno na političku sferu, a još više na sam čin glasanja; stanje i postojanje ekonomskih i socijalnih prava se razmatra već neko vreme zajedno s ljudskim pravima. Bez želje za preoblikovanjem konstrukcije predložene od strane Marshall-a, važno je afirmisati komplementarnu prirodu građanskih i ljudskih prava te ekonomskih i socijalnih prava. Od vitalnog značaja je osigurati minimum materijalnih uslova za preživljavanje i pristup određenim “suštinskim” dobrima, ako nećemo da svima garantovana politička prava i slobode postanu ništavne; obrnuto, definicija ekonomskih i socijalnih prava te stanja pristupačnosti njima može jedino nastati kroz demokratsku raspravu na temelju građanskih i političkih prava. Daleko od toga da su same sebi suprotstavljene, ove dve kategorije prava se međusobno održavaju. Ova ekonomska i socijalna prava nesumnjivo imaju pravnu dimenziju. Kasnije ćemo se osvrnuti na pitanje kulturnih prava (prava na kulturu) pošto ona još nisu osigurana, nikada valjano stabilizovana i još uvek su okružena kontroverznošću.

S ovakvom prošlošću EDC je obrazovanje i projekat u kom ima najviše tenzija, dvosmislenosti i čak protivrečnosti. Njegov cilj nije niti tehnički niti profesionalni. Tiče se pojedinca i njegovih odnosa s drugima, stvaranja ličnih i kolektivnih identiteta, uslova za zajednički život. Stoga se mora baviti pojedinim i društvenim, posebnim i univerzalnim, već postojećim umetanjem u istorijski i kulturni kontinuitet, te stvaranjem budućnosti, stvaranjem budućeg sveta, prihvatanjem već postojeće realnosti i razvojem kritičkog pristupa.

Svi državljani demokratskih država su kako učenici tako i učitelji obrazovanja za demokratsko državljanstvo.

Ovaj pristup definiše glavni cilj EDC. U ovom trenutku razlikujemo:

- političku i pravnu definiciju demokratskog državljanstva u vezi sa statusom koji se odobrava svima koji na osnovu prava pripadaju javnoj zajednici; iako je državljanstvo bazirano na pripadanju, ne sme se zaboraviti da stranci imaju pravo na mnoštvo prava, uključujući većinu ekonomskih i socijalnih;
- priželjkivane ili očekivane, zahtevane ili se o njima samo sanja, sposobnosti tako da način na koji vodimo računa o ovom statusu i uživanju prava te ispunjavanju obaveza u vezi s njim, dozvoljavaju njegovo održavanje i njegov razvoj prema većoj slobodi, ravnopravnosti i demokratiji.

3.2. Konceptualne varijacije i izazovi

Kao dodatak središnjim konceptima koji su u glavnom povezani s političkom i zakonodavnom dimenzijom demokratskog državljanstva i ljudskih prava – ravnopravnost, sloboda, dignitet, pravo, zakonodavstvo, vlast, i nekoliko ostalih – neophodno je pripisati umeštenje nekim relativno novijim pristupima i oblastima koja su kako bogata tako i kontroverzna.

Kao prvo, u obzir moramo uzeti sve prideve koji ljudi povezuju s izrazom državljanstvo. Daleko od toga da bi bili primeri jezičkih dragocenosti, ali ovi pridevi manje više ukazuju na precizno i zajedničko značenje. Prvo od njih je svakako “demokratski”. Što se tiče Saveta Evrope ovaj pridev naglašava činjenicu da je državljanstvo bazirano na principima i vrednostima pluralizma, vladavini prava, poštovanju ljudskog digniteta i kulturne raznolikosti kao bogastva. Ostali pridevi kao “pluralistički”, “otvoren”, “iskusan” i.t.d. izražavaju odbijanje biti ograničen na jedan jedini, rigidan koncept i zvuče kao poziv na okupljanje da se multiplikuju opravdani pokušaji da se stvori značenje demokratskog državljanstva i konstantno stvaraju nove forme koje ono zauzima.

Stoga se koncepti participacije, demokratije ili participativnog državljanstva, sve više smatraju da su od vitalnog značaja za naše buduće suživote. To je pitanje obezbeđivanja da svako može da zauzme svoje mesto u društvu i doprinese njegovom razvoju na kom god nivou da se nalazio, više od samog političkog čina glasanja. Pitanje je da svako bude sposoban da ima kontrolu nad svojim životnim okruženjem. Smanjivanje prepreka za participaciju, posebno onih socijalno-ekonomskih, integralni je deo svake strategije koja namerava da ojača demokratsko državljanstvo.

Druga stvar za EDC je sve što je povezano s prosvetnim i drugim institucijama obučavanja. Sastaviti inventar, čak i veoma nekompletan, bilo bi suviše dugačko za ovaj tekst. Ipak, ako će EDC stvarno biti konstantna briga svih građana i svih institucija u demokratskom društvu, ostaje činjenica da mora, ili bi moralo, imati eksplicitnu i prioritarnu prisutnost u obrazovnim i drugim institucijama obučavanja, a posebno u školama. **Kooperacija, participacija, dijalog i poštovanje su mnoge od reči koje imenuju stavove koji se očekuju od svih ljudi u školama**, posebno odraslih, stavova koji bi trebalo da inspirišu aktivnosti u školama i opštu klimu školskog života.

Treće, jedno novo područje se razvija u nekoliko poslednjih godina, a u vezi s pitanjem kulturnih prava, koje mi ovde povezujemo s onima koje pripadaju identitetima. Danas mnogi autori naglašavaju važnost brige o identitetu pojedinca kao mobilnog i pluraliste, s garantovanim slobodama da pripada ovoj ili onoj grupaciji, ili nekoliko grupacija, slobodom da ne pripada i da se menja. Jedna od suštinskih komponenti identiteta pojedinca je očigledno kulturna komponenta, s jezikom na prvom mestu i svim što ovo podrazumeva; ovo momentalno postavlja pitanje članstva u grupaciji, zajednici, ljudima (ove reči su prepune emocija), što stvara identitet svakog pojedinca, posebno onih u kojima izraste ličnost, koje su ovde i sada kao nasleđe. Kulturna prava se stoga smatraju novom generacijom ljudskih prava, posle građanskih prava, političkih prava, te ekonomskih i socijalnih prava. Dok postoji širok sporazum o značaju ovih kulturnih prava i o tome šta ih opravdava, kao što je poštovanje kulturne raznolikosti te afirmacija bogatsva razmene i “unakrsnog-oplođavanja”, njihovo stvarno uzimanje u obzir u političkim konstruktima različitih država je delikatnije prirode.

Razmišljanja i odluke osciliraju između neophodnog stvaranja opšteg javnog prostora, u kome građani dele zadovoljiva znanja da bi mogli da učestvuju u raspravi, žive zajedno i stvaraju svoju budućnost, te cele kolekcije priželjkivanih ili pribojavanih se posledica u vezi s jakom afirmacijom razlika i posebnosti. Iako je multikulturna realnost naših društava široko prihvaćena, politički i pravni tretman ovih realnosti t.j. definicija prava, osoba koje imaju pravo na iste i čak onih grupacija koje su za iste odgovorne, ne zaboravljajući na teritorijalne definicije tih prava, se još uvek stvaraju i o njima se raspravlja⁷, a to treba i nastaviti. Otvorenost prema drugima je jedna od središnjih kompetentnosti državljanstva (videti ispod); tome dodajemo, osim mnogih drugih, realnost i vrednost »unakrsnog-oplođavanja«, potrebu da se stvori prostor za istorijsku i kritičku dimenziju koja omogućava da se istorizuju kulture t.j. da se istaknu njihove nestabilnosti, linije otpora, kontinuitet razmena i evolucije, vrlo česta stvaranja tradicija. Ne znamo koje i kakve će biti kulture sutrašnjice, ali sigurno neće biti ove i ovakve kao što su danas ili kao što su bile juče.

Pitanje kulturne dimenzije državljanstva postavlja se uopštenije. Jedan od fundamentalnih ciljeva obrazovanja za demokratsko državljanstvo je ojačavanje kulture za demokratiju. Slično, iako smisao za pripadanje očigledno nestaje u smislu zajedničkih vrednosti, identitet, istorijsko nasleđe i sećanja su takođe naraskidivo povezana s projekcijom budućnosti t.j. sposobnošću da se razvije zajednički projekat.

U tandemu s idejom zajedničkog projekta, koji uključuje odnose s drugima t.j. kapacitet za inicijativu i priznavanje drugih, velik deo pažnje se trenutno poklanja konceptu kompetentnosti. Odgovor na individualizaciju i fragmentaciju naših društava, traženje društvene kohezije i novih moralnih osnova za suživot? Ove pojmove je sigurno potrebno još više proučavati, bez dovođenja u pitanje principa ljudskih prava i bez da bi ih svrstali u instrumentarijum novog društvenog konformizma. Na primer, naglasak na odgovornostima na lokalnom nivou ne sme izazvati da zanemarujemo druge ljude, udaljenije forme odgovornosti, reperkusije lokalnih odluka u drugim krajevima i uticaj da se lokalne odluke donose na drugim mestima. Analiza kompetentnosti će samo izvući korist time što će biti zasnovana na praksi obrazovanja za demokratsko državljanstvo.

Reč »odgovornost« otvara još barem dva pravca istrage, pitanje prava, s idejom zakonodavne odgovornosti, i šire oblasti sposobnosti da se priznaju drugi i dužnost da se odgovori na njihove slobode kao lica koja su nosioci prava. Ovaj drugi pristup se razlikuje i dopunjava pređašnji. Razlikuje se jer zagovara identifikovanje ideje komplementarnog pravca odgovornosti⁸ za svakog pojedinca, a komplementaran je zbog toga jer ne poriče važnost društva i međuljudskih odnosa. Ovo uklanja svaki raskorak između institucija na jednoj strani, s odnosima koji temelje na pomalo »politički nekorektnom«

⁷ Videti “ Kulturna prava u Savetu Evrope, 1949-1997, dokument DECS/SE/DHRM (97) 5.

⁸ Videti Seminar o osposobljavanju i odgovornostima: od principa do prakse, Delphi (Grčka), oktobar 1999., dokument CDCC/Delphes (99) 4.

konceptu poslušnosti, i na drugoj strani zajednice kao celine, građanskog društva bez uticaja bilo koje institucije odobrene od strane javnosti koja bi to videla u svetlu arheotipskog okruženja za slobodu. Ova sloboda ne pripada nijednom pojedincu (s ogoljenom vlašću izvan društva) koji bi smatrao društvo ograničenjem vlasti. Sloboda je proces koji teče, proces stvaranja unutar odnosa između pojedinca i ostalih, sveta i njega/nje. Institucije nisu prepreke već pretpostavka ljudskih, propisanih i aksioloških okvira za aktivnosti. Odgovornosti su vezane na ideje slobode i vlasti što daje konceptu »pravca« svoje puno značenje.

4. SREDIŠNJE KOMPETENTNOSTI

Ovde otvaramo takoreći neograničenu oblast iskustava i stavova, znanja i ponašanja. Nekolicina autora izrazila je rezervisanost prema izvesnosti i pre svega vrednosti sastavljanja spiska. Oni naglašavaju formalno i visoko nerealnu prirodu ovakvih pokušaja. Spisak koji bi iz toga proizišao bi uvek bio suviše provizoran, što samo po sebi ne bi bilo vrlo ozbiljno, nego bi bilo niz generalizacija i beznačajnosti poznatih svima, dajući utisak da je neophodno kroz obrazovanje učiti sve postavke koje su navedene. Ovaj beskonačni niz bi imao perverznan efekat diskreditiranja takvog spiska i sadržanih vrednosti, principa i ciljeva. Kako izbeći dugu povorku kompetentnosti čija suma bi trebalo da definiše personalnu, društvenu i humanu savršenost dok svakodnevni život brine da ih konstantno (skoro) uništava. Ovi autori radije posvećuju svoj trud istraživanju uslova za ovakvo obrazovanje. Drugi autori suprotno tome misle da je neophodno uvesti malo reda u oblast takvih razmera: za njih je potpuno beskonačno rastegljiva i takve prirode da konstantno menja pravac kompetentnosti građana što znači da treba uložiti trud da se iste razjasne i klasifikuju.

Ova dva pristupa nisu antagonizmi. Konstrukti koji navode i klasifikuju kompetentnosti ne mogu zauzeti mesto aktivnostima i intervencijama, ali mogu biti korisni po tome što unose malo jasnoće u ovaj uvek otvoren univerzum. Oni obezbeđuju teoretski okvir koji se može koristiti za definisanje, orijentisanje, potsticaj i analizu aktivnosti. U nekoliko navrata su predložene brojne klasifikacije od strane različitih autora kao što postoji i mnoštvo načina za omeđavanje EDC. Mi bismo naglasili da ovi konstrukti treba da pomognu, zato ih prihvatimo kao takve i usavršavamo ih konstantno upoređujući ih s realnošću.

4.1 Prva klasifikacija

Prva klasifikacija sadrži tri široke kategorije kompetentnosti: kognitivnu kompetentnost, afektivnu kompetentnost i one vezane na izbor vrednosti, vezane za delovanje. Dozvolite da malo razjasnimo sadržaj svake kategorije:

- **kognitivne kompetentnosti.** Možemo ih razvrstati u četiri porodice:
  - **kompetentnosti pravne i političke prirode**, t.j. znanje koje se tiče pravila zajedničkog života i demokratskih uslova za njihovo uspostavljanje, znanje koje se tiče vlasti u demokratskom društvu, na svim nivoima političkog života; drugim rečima znanje o demokratskim javnim institucijama i pravilima koja vladaju slobodom i aktivnostima, što zahteva sveopšte shvatanje i razumevanje da su ove institucije i slobode odgovornost svakog građana. Pravne kompetentnosti su stoga »oružja« kojima građani mogu da brane svoje slobode, štite pojedince i ukazuju na zloupotrebe moći od strane onih na vlasti;
  - **poznavanje današnjeg sveta**, znanje koje podrazumeva, kao i ono pređašnje, istorijsku dimenziju i kulturnu dimenziju. Činjenica je, ako želimo da učestvujemo u javnoj raspravi i donosimo valjane odluke u vezi s mogućnostima koje nudi demokratsko društvo, neophodno je znati šta je predmet rasprave, imati neko znanje o predmetu rasprave. Iz perspektive multiplikacije oblasti teorijskog i praktičnog znanja nijedan pojedinac ne može biti potpuno kompetentan; ovo dovodi do bolnih problema oko izbora u okviru obrazovanja. Ove poteškoće se još pooštavaju privremenom prirodom

velikog dela ovog znanja i potrebe da se ljudi obučavaju da bi shvatili svoju mobilnost i prihvatili nove ideje. Sposobnost za kritičku analizu društva je ovde od suštinskog značaja. Takvo poznavanje današnjeg sveta takođe obuhvata anticipativne kapacitete t.j. sposobnost uvideti problem i rešenja na duži rok te izbegavanje površnih kratkoročnih analiza. Mi znamo, ali izgleda ponekad zaboravljamo, da će mnoge današnje odluke imati posledice sutra, bilo da se tiču ponovnog postizanja ravnoteže unutar nekada prirodnog staništa koje je sada postalo potpuno »veštačko«, predajući time dovoljnu količinu energije i izvora hrane budućim generacijama, ili suočavanja s dugoročnim efektima investiranja u nuklearnu energiju ili genetske manipulacije, da uzmemo samo nekoliko primera;

- **kompetentnosti proceduralne prirode**, za koje se nadamo da su prenosive i stoga korisne u mnoštvu situacija. Kao dodatak raznolikim opštim intelektualnim kapacitetima, za analizu i sintezu na primer, želeli bismo da naglasimo dva kapaciteta od posebnog značaja za demokratsko državljanstvo: sposobnost da se raspravlja, što je vezano na raspravu i sposobnost da se reflektuje t.j. kapacitet da se preispituju aktivnosti i argumenti kroz perspektivu principa i vrednosti ljudskih prava, i sposobnost reagovati na pravce i ograničenja moguće aktivnosti, na konflikte vrednosti, interesa i.t.d.;
- **poznavanje principa i vrednosti ljudskih prava te demokratskog državljanstva**. Ovi principi i vrednosti proističu prvenstveno iz razumski utemeljenog konstrukta, ali na dubljem novou mogu pozivati na koncepciju ljudskog bića zasnovanog na slobodi i jednakom dignitetu za svakog pojedinca.

Poslednja porodica nas dovodi direktno do druge oblasti kompetentnosti:

- **etičke kompetentnosti i izbori vrednosti**. Pojedinci stvaraju same sebe i svoje odnose s drugima u skladu s određenim vrednostima. Ova uvek prisutna etička dimenzija upravlja afektivnim i emocionalnim aspektima. Neki ljudi veruju da prihvatanje vrednosti ljudskih prava i demokratije treba da bude samo rezultat racionalnog konstrukta, pri čemu drugi veruju da nije dovoljno deklarirati prihvatanje da bi se ono i održalo. Afektivni i emocionalni aspekti su uvek prisutni kada pojedinac razmatra sebe u odnosu na druge i svet. EDC takođe poziva na rad na ovim aspektima. Državljanstvo se ne može ograničiti na katalog prava i dužnosti, već iziskuje učešće grupe ili grupa, dovodeći identitete u igru na vrlo tanan način. Posledično stoga zahteva etički zaokret koji uključuje pojedinačnu i kolektivnu emocionalnu dimenziju.

Brojne kao što mogu biti, dotične vrednosti, kojima je neophodno stvaranje i refleksija, su koncentrisane oko **slobode, jednakosti i solidarnosti**. One za sobom povlače prihvatanje i poštovanje sebe i drugih, sposobnost saslušati, reflektiranje o mestu nasilja u društvu i kako ga kontrolisati te rešavanje konflikata. One zahtevaju pozitivno prihvatanje razlika i diverzifikovanosti, one zahtevaju da se ugradi poverenje u drugog. U ovakvoj situaciji neophodno je prevazići veoma usku koncepciju tolerancije t.j. potrebe za istom na koju se tako često poziva. Činjenica je da tolerancija nije ograničena na prihvatanje različitosti, prihvatanje koje je ponekad ravnodušnost; ono zahteva uviđanje nečijih ograničenosti i smatranje drugoga osobom od poverenja, istog ko je i taj neko, delom čovečanstva; svakom pojedincu su potrebni drugi da stvara sebe kao ljudsko biće; ovaj pogled na vrednosti je veoma važan da bi se sprečila instrumentalizacija zakonodavstva;

- **sposobnosti za delovanje**, ponekad nazivane i društvenim kompetentnostima. Znanje, stavovi i vrednosti imaju značenje u svakodnevnom privatnom i društvenom životu; to se otelotvoreva u kapacitetima za akciju, u društvenim kompetentnostima, i pomaže da se drugima i svetu uopšte dá smisao prisutnosti pojedinca. To je pitanje poboljšavanja ljudske sposobnosti da se preuzme inicijativa i odgovornost u društvu. Još jednom, nemoguće je sastaviti iscrpnu listu; dozvolite da ipak pogledamo neke od ovih često spominjanih kapaciteta:
- **sposobnost živeti s drugima, saradivati**, stvarati i izvoditi udružene projekte, preuzimati odgovornost. Šire, ovaj kapacitet doprinosi inerkulturalizmu, posebno potrebi ljudi da znaju više jezika. Jezike ovde ne smatramo samo oruđima za komunikaciju s drugim pojedincima već pre svega

- kao otvore za druge module razmišljanja i načina razumevanja, za druge kulture. Interkulturalizam nije ograničen samo na lingvističku dimenziju, nego uključuje sve aspekte kulture uključujući istoriju.
- **sposobnost za rešavanje konflikata skladu s principima demokratskog prava**, posebno dvaju fundamentalnih principa, pozivanja treće osobe koja nije upletena u konflikt, i sposobnosti biti otvoren za raspravu sukobljenih strana i pokušati pronaći istinu; konflikti se mogu rešavati posredovanjem čiji cilj je postizanje sporazuma između strana, ili u skladu sa sudskim principima, pri čemu odluku donosi treće strana na osnovu zakona i uređenja koje je postojalo pre nastajanja dotičnog konflikta,
  - **sposobnost za učešće u javnoj raspravi**, raspravljati i birati u prilikama realnog života.

Mogli smo predstaviti ove kompetentnosti u obliku trougla, pri čemu bi stranice bile »kognitivno«, »afektivno i vrednosti« te »društveno« da bi vizuelno prikazali međusobne povezanosti. Nijedna kategorija nije nezavisna od ostalih i u svakoj situaciji ove tri kategorije su međusobno zavisne; one su tri dimenzije prisustva svakoga u drugima i svetu. Stoga, na primer, mirno rešavanje konflikata za sobom povlači poznavanje demokratskih principa koji čine ovakvo rešenje, lični stav koji uključuje kontrolisanje nečijeg nasilja i prihvatanje da se pravo ne daje u ruke pojedinca, te sposobnost za delovanje u okviru rasprave. Većina kompetentnosti klasifikovanih na taj način se takođe odnosi i na druge dve oblasti. Na primer, argumentiranje i raspravljavanje zahtevaju znanje o dotičnom predmetu, sposobnost saslušati druge i uvažiti njihove stavove, kao i korišćenje ovih kapaciteta u specifičnim situacijama u kojima se ljudi nalaze. Ne postoji efikasno državljanstvo osim onog koje se praktikuje i važi za pojedinca; sledeća stvar je kontroverzna: poznavanje i reflektovanje na svoje postupke i njihove društvene, personalne, praktične i etičke važnosti jednako je važno. U skladu s kriterijumima obučavanja i obrazovanja trebalo bi naglasiti najslabije dimenzije. Još jedna prednost ovakvog tipa konstrukta je to da sadrži instrument koji je pomagalo za evaluaciju i reorijentaciju prakse.

4.2 Druga klasifikacija

Drugu klasifikaciju je u glavnom predložio Ruud Veldhuis, a razlikuje četiri dimenzije državljanstva, dimenzije koje temelje na analizi života u društvu. Dimenzije su sledeće: politička i pravna, društvena, kulturna i ekonomska. Kao i prva klasifikacija ove dimenzije nisu konačne, već su namenjene kao pomoć pri klasifikaciji i razjašnjavanju kompetentnosti EDC. Za neke četiri dimenzije su jednake; za druge, politička i pravna čine poprečnu dimenziju, pitanje vlasti i prava se proteže kroz ostale tri dimenzije, ekonomsku, društvenu i kulturnu.

Uz rizik da ponovimo neke od informacija koje smo naveli u prvoj klasifikaciji, dozvolite da istaknemo sadržaj i ciljeve svake od ovih dimenzija:

- **politička i pravna dimenzija** pokrivaju prava i dužnosti uz poštovanje političkog sistema i pravnog uređenja. Zahtevaju se znanja u vezi s pravnim uređenjem i političkim sistemom, demokratskim stavovima i kapacitetom da se učestvuje, da se izvršavaju dužnosti na svim nivoima javnog života;
- **društvena dimenzija** pokriva odnose između pojedinaca i zahteva se poznavanje osnova na kojima počivaju ovi odnosi te kako oni funkcionišu u društvu. Društvene kompetentnosti su ovde od suštinskog značaja. Ova dimenzija je povezana s ostalima, posebno sa sledećom zbog težine vrednosti kao što je solidarnost;
- **ekonomska dimenzija** se tiče sfere proizvodnje te potrošnje roba i usluga. Na nju direktno utiče rad i način na koji je organizovan, obuhvatajući plodove tog rada i način kako se oni preraspoređuju. Zahteva ekonomske kompetentnosti t.j. znanja o funkcionisanju ekonomske sfere, uključujući sferu rada;
- **kulturna dimenzija** se odnosi na zajedničke percepcije, imaginacije i vrednosti. Obuhvata, kao i ostale, ponekad još više, istorijske kompetentnosti, priznavanje zajedničkog nasleđa sa svojim

raznolikim komponentama, pokretnog nasleđa koje se razmenjuje s drugima. Kultura je takođe povezana s kapacitetima koji čine osnov naših škola u Evropi, čitanje i pisanje, kapacitet pokretnosti unutar jednog jezičkog univerzuma i sticanja drugih. Potonje je neophodan uslov za svako obrazovanje za demokratsko državljanstvo.

Iako se razlikuju u prezentaciji, obe klasifikacije naglašavaju važnost stvaranja kritičke društvene svesti čime mislimo svesti pripadanja svetu, »sugrađaninu«, što podrazumeva građanina koji svakodnevno preuzima svoje odgovornosti, ali takođe iziskuje širu dimenziju izvan trenutnih i lokalnih problematika. Ovakva društvena, ali takođe i istorijska te geografska svest, obuhvata razvijanje kapaciteta da se »izade iz svoje kože« kao i stvaranje javnog foruma za raspravu.

5. PRAKSA

EDC nije samo teoretski konstrukt već pre svega svakodnevni poziv t.j. poziv da se upražnjavaju nečije slobode u okviru koji pružaju demokratsko zakonodavstvo i ljudska prava te poziv na preduzimanje inicijative za jačanje ovih prava i sloboda za sva ljudska bića. Kako god, dozvolite da napomenemo da ništa ne bi bilo apsurdnije od suprotstavljanja teorije i prakse, refleksije i delovanja. Živeti znači misliti i dejstvovati, misliti i dejstvovati znači živeti. Iskustvo je konceptualno: dejstvovanje nas uvek dovodi u kontakt s okolnostima i kontekstom u kom se dešava, te s učesnikovom percepcijom sveta i međuljudskih odnosa. Aktivnosti Saveta Evrope, posebno one u okviru projekta EDC, posledično pokušavaju da kombinuju ova dva gledišta na ovo obrazovanje. Pitanje odnosa teorije i prakse nije nipošto retoričke prirode. Nasledili smo pristupe ovom odnosu na državljanstvo koji osciliraju između dva pola, a nijedan od njih sam po sebi nije zadovoljavajući: jedan, koji favorizuje učenje sadržaja i znanja o ljudskim pravima i demokratskom državljanstvu, je baziran na logici za koju se predpostavlja da će generisati ponašanje u skladu s ovim znanjem; drugi smatra da iskustvo samo može uzdići tananu svest o potrebi za dejstvovanjem u skladu s ljudskim pravima i demokratskim državljanstvom, a da će snaga te potrebe potom generisati odgovarajuće ponašanje.

5.1 Ciljne grupe i područja intervencionizma: svi pojedinci, sve institucije

EDC je namenjeno svim pojedincima, bez obzira na njegovu/njenu ili njihovu ulogu u društvu. Ni u kom slučaju ne sme biti rezervisano za one koji su marginalizovani ili im pretilo društvena isključenost. Kao što je poznato, poznavanje svojih prava je suštinsko za te ljude, ako žele da budu sposobni da izbegnu proces progona, ali poznavanje prava i dužnosti je takođe neophodno onima koji imaju vlast na svim društvenim nivoima, a posebno onih koji imaju udeo u javnoj političkoj vlasti. EDC ne može biti sredstvo za one na političkim pozicijama da drugima nameću društveno prihvatanje. Najveća građanska odgovornost, ako je takva klasifikacija relevantna na ovom mestu, pripada ljudima koji imaju više vlasti i odgovornosti u društvu.

EDC posledično prevazilazi školsko okruženje u kom se prvo primenjivalo. Ono se afirmiše i probija kao potreba koja se oseća širom života ljudi i raznih sfera njihove egzistencije. »Mesta za ostvarivanje državljanstva« - ključna karakteristika projekta EDC – ilustruje važnost ovog novog pristupa. Njih ćemo prvo predstaviti pre nego što se osvrnemo na škole i ostala moguće lokalitete za aktivnosti i promovisanje demokratskog državljanstva.

5.2 Mesta za ostvarivanje državljanstva

Mesta za ostvarivanje državljanstva su nove, ili inovativne, forme upravljanja demokratskim državljanstvom. Mesta za ostvarivanje državljanstva mogu biti sve inicijative (centri, institucije, zajednice, četvrti, manji i veći gradovi, regije i.t.d.), gde postoji pokušaj da se definiše i uvedu principi

modernog demokratskog državljanstva. Mesta za ostvarivanje državljanstva su praksa ili set praksi koje će ilustrovati današnje moderno značenje državljanstva i struktura koje ga podupiru. Ovakva je definicija ovog koncepta koji je specifičan za projekat »obrazovanja za demokratsko državljanstvo«, kao što je opredeljeno u izveštaju o aktivnostima za 1998.⁹ Ovo čini institucije dodatnim sredstvima implementacije obrazovanja za demokratsko državljanstvo u poređenju sa starim konceptima koji su u glavnom koncentrisani oko postojećih institucija kao što su škole. One su primerene za rad s mladima ljudima koji su nezadovoljni školovanjem ili postižu loše rezultate, radeći kroz perspektivu celoživotnog učenja.

Ova mesta za ostvarivanje državljanstva i način na koji se definišu, istražuju i koriste, jasno reflektuju novo poverenje u EDC. Na primer, ona pokrivaju širok dijapazon projekata, ohrabruju udruživanje i stoga uključuju mnoštvo različitih učesnika, istražuju nove forme učešća, bore se protiv isključenosti i.t.d; bazirana su na vrednostima i demokratskim procesima, koje imaju nameru da promovišu i konsoliduju. Na ovim mestima za ostvarivanje državljanstva je razvijanje kompetentnosti EDC kombinovano s aktivnostima koje ih nadograđuju i ojačavaju. Mesta za ostvarivanje državljanstva su iz tog razloga sposobna da usmeravaju mnoštvo aktivnosti – saradnju s lokalnim projektima, stvaranje odbora za interkulturalne komunikacije koji posreduju između različitih zajednica, podučavaju mlade iz siromašnijih četvrti o njihovim pravima i dužnostima, projekti izmirenja zajednica razdvojenih ratom, uvode demokratsku atmosferu u škole i.t.d.¹⁰ Gde god se dešavaju, ove aktivnosti osiguravaju prilike za izražavanje i pregovaranje, identifikovanje potreba za obučavanjem, i naglašavaju potrebu da vlasti stvaraju otvorene, brzo reagujuće stavove. Jedan od obećavajućih pristupa za stvaranje evropskog demokratskog okruženja obuhvata stvaranje dijaloga između svih ovih mesta za ostvarivanje državljanstva pomoću novih tehnologija. Takav dijalog bi pripomogao da se dotični pojedinci izvedu iz svojih često uskih, restriktivnih okruženja s ciljem da se razmenjuju iskustva i ubrzaju nove inicijative.

5.3 Praksa u školskom okruženju

Škole se trenutno nalaze pod teškom paljbom. Ovo nije mesto za analiziranje ispostavljenih i veoma kontradiktornih argumenata ili jednako kontradiktornih imperativa koji se sve više postavljaju u odnosu na škole. Kako, na primer, možemo osigurati minimalan nivo ravnopravnosti u pristupačnosti znanju i pridobijanju veština kada škole klasifikuju, izbacuju i isključuju ljude na zahtev samog društva. Kako možemo da spasimo, da priznavanje kulturne raznolikosti i različitih tipova inteligentnosti te načina učenja, ima za posledicu povlačenje u ograničavajuće identitete i rastuće neravnopravnosti? Možda bi samo trebali biti svesni da, što se tiče demokratskog državljanstva, škole ne uspevaju kad god je društvo neuspešno i da su često jedine institucije koje se staraju o celokupnoj starosnoj grupaciji i bore protiv pretnji društvenoj koheziji. Naravno, škole s druge strane ne mogu na svoju ruku ponovo uspostavljati društvenu koheziju iz razloga što su same deo sveta gde kohezija propada ili metamorfozira i gde su ove vrednosti svakodnevno pod udarom fizičkog i mentalnog nasilja te snage jedne vrste finansijske konkurentnosti koja ignoriše čak i sam koncept solidarnosti. Ovo nasilje i konkurentnost se prenose iz dana u dan od strane medija.

Preko i izvan osuđivanja koja se prebacuju školama i promena kroz koje iste prolaze, još uvek postoje vitalne institucije gde obrazovanje za demokratsko državljanstvo ima svoj udeo. Za školu moramo razmatrati tri vrste kompetentnosti koje identifikuje prva klasifikacija: kognitivne kompetentnosti, etičke kompetentnosti i one vezane na delovanje. Postoje tri načina kroz koje je moguće staranje o njima: školski život t.j. svi aspekti škole kao bića; društveno okruženje sa svojim kolektivnim pravilima, međusobnim konfliktima, izbor pravog vremena i prilika za saradnju i.t.d; same lekcije koje su raison

⁹ Videti dokument DECS/CIT (98) 38 rev.

¹⁰ Videti dokument DESC/EDU/CIT (99) 40.

d'être škole; i vreme, mesta i prilike za spontanu inicijativu od strane učenika izvan samih nastavnih aktivnosti. Koliko god je EDC sastavni deo škola, trebalo bi podsetiti da EDC mora blisko da kombinuje stvaranje znanja, prakse i aktivnosti te kritičko odazivanje na sve to, da bi radilo na principima i vrednostima koje ističu ovo obrazovanje i razjašnjavaju iste. Ako će škola da uči ljude demokratskom državljanstvu, onda ona mora konstantno da osigurava da načini na koje funkcioniše nisu u suprotnosti s ljudskim pravima. Nije pitanje pretvaranja škole u permanenti debatan forum, već uvođenja struktura, kao što je bilo urađeno na brojnim mestima, za dijalog, razmenu, regulaciju i participaciju. Naglasili bismo na jednoj strani potrebu za stvaranjem vremena kada su učenici u poziciji da preuzmu inicijativu i vežbaju odgovornosti, te na drugoj strani važnost razvijanja načina za upravljanje školama koji će dozvoljavati svima, kako mladima tako i odraslima, da vide da se njihova prava poštuju. Ovo su iste fundamentalne orijentacije koje čine temelj mesta za ostvarivanje državljanstva. Školsko obrazovanje je zasnovano na nastavnim i sadržajima obučavanja, uređenim u ono što se obično naziva disciplinama ili predmetima. Iz tačke gledišta ponašanja i međusobnih odnosa pojedinaca, ovo se tiče svih tih subjekata jer situacije u kojima se uči i obučava zbližavaju pojedince čije delovanje mora da poštuje principe ljudskih prava. Ovde je ponovo nemoguće previše naglašavati kompetentnosti slušanja, dijaloga, participacije i odgovornosti.

Što se tiče sadržaja, četiri dimenzije, politička i pravna, društvena, ekonomska te socijalna, su očigledno na prvom mestu. Ovo daje privilegovano mesto svim disciplinama društvenih nauka, koje, istražujući sadašnja i društva iz prošlosti, stvaraju načine za razumevanje društvenog, ekonomskog, političkog i kulturnog života t.j. načine koji uključuju istorijsku dimenziju te teritorijalnu dimenziju i koji su vezani na humane vrednosti i koncepcije.

Dok društvene nauke imaju očigledno mesto, drugi predmeti su logična potpora EDC. Ovo je predstavljeno od strane brojnih studija. Tako je to slučaj s modernim jezicima i umetničkim obrazovanjem, svim što se tiče kreativnosti i kulturne razmene. Učiti jezik takođe znači učiti kulturu, što je drugi način za kategorizaciju i kvalifikovanje sveta govornim jezikom, za izražavanje i stoga stvaranje nečijih emocija i misli. Razvijati umetničko obrazovanje znači učiti druge jezike, osim maternjeg, za objašnjavanje sveta i nečijih odnosa s njim, znači sretati se s radom drugih. Ovo značajno povećava sama mesta za ostvarivanje građanskih inicijativa i aktivnosti, čime se stvaraju kompetentnosti koje zahteva demokratsko državljanstvo. Nauka takođe daje svoj vitalni doprinos, prvo u smislu sadržaja pošto je današnji svet sve više pod uticajem nauke i tehnologije, i drugo u smislu metoda i intelektualnog – posebnog kritičkog – obučavanja, kroz usađivanje želje za istinom, traženjem racionalnih argumenata i tačnog jezičkog izražavanja te takođe poziva na imaginaciju.

Ovom kratkom spisku tradicionalnih nastavnih predmeta koje nude srednje škole, u nekim slučajevima i osnovne škole, trebali bismo dodati nove tehnologije koje, uz svu svoju raznolikost fizičkih formi, svojih potencijala i njihovog korišćenja, takođe imaju svoje mesto u EDC. Razumevanje i njihovo savlađivanje takođe vodi ka novim kompetentnostima za koje mora postojati obrazovanje i obučavanje.

Kakav god je njihov predmetni sadržaj i materija, sve skorašnje studije naglašavaju samostalnost učenika ili onih koji pohađaju u korišćenju aktivnih metoda koje pozivaju na inicijativu, otkrivanje, duh istraživanja, odgovornost te rigorozno strukturisano i proračunato eksperimentisanje.

Na kraju, škole izvode prodor u fenomene koji su doskora bili u glavnom izvan svakodnevnog iskustva – fenomene koji su sada svrstani pod opšti naziv »nasilje«. Studije nasilja u školama u poslednjih deset godina obeshrabruju pre nagljenu generalizaciju. Još jednom, važno je oceniti moguće situacije i raznolikost činova koje pokriva izraz »nasilje«. Apsolutno je od suštinskog značaja da se u obzir uzme ova raznolikost da bi se izbeglo nametanje zavodljivih šema za preduzimanje mera i donošenje odluka koje će problem još pogoršati. Iako škole nisu svemoguće, iako one same ne mogu da leče bolesti društva, iako njih same prožimaju konflikti i protivrečnosti naših društava, one moraju dati vitalni doprinos u

obvladavanju i rešavanju problema nasilja. Kao i u drugim kontekstima, skoro arhetipski, sve studije nasilja se slažu da se naponi za rešavanjem moraju blisko fokusirati na pojedinačnu situaciju i da oni zahtevaju nepokolebljivo zalaganje odraslih, njihovu međusobnu saradnju, redovan i strpljiv dijalog s učenicima i omladinom, uspostavljanje »postrojenja« za komunikaciju i korišćenje metoda za rešavanje konflikata baziranih bilo na posredovanju ili – u ozbiljnijim slučajevima – na pravosuđu. Ovakve aktivnosti uvek podrazumevaju principe i vrednosti ljudskih prava. Na primer, rešavanje konflikata obuhvata uključivanje treće strane i davanje reči protivniku. Ovo sve znači da odrasli moraju da usvoje odgovorne stavove i ponašanja; ne možemo zahtevati više odgovornosti od omladine, a onda se ponašati kao da su takve situacije nevažne. Na kraju, posebna briga se mora posvetiti žrtvama. Zakon penalizuje, štiti i kompenzuje; preciznije, potrebne su mu one pozicije vlasti i odgovornosti koje osiguravaju da se prekršaji i krivična dela kažnjavaju, da žrtve dobiju nadoknadu i resocijalizaciju te da su ljudi zaštićeni od činova nasilja i svih ostalih kršenja njihovih prava.

Finalni aspekt školovanja se odnosi na obrazovanje u vezi s pravima. Iako u većini zemalja omladina stiče svoja puna prava kada dostigne punoletnost (obično u 18. godini), to ne znači da je ona ispod te starosti obespravljena. Zbog toga omladinu treba podučiti o ovim pravima i njihovoj važnosti. Nije cilj obučavati pravnike, već stvoriti građane koji su svesni svojih prava i odgovornosti te koji su stoga sposobni da deluju u društvu u skladu s tim pravima. Omladina ne prelazi iz stanja totalne zavisnosti od svojih roditelja ili staratelja u stanje totalne samostalnosti kada postane punoletna. Kao i ostale oblasti EDC, ovo nije teoretski pristup, nego uvod u svakodnevno državljanstvo koje se fokusira na svakodnevni život, istovremeno pokušavajući da obezbedi prostor za objašnjavanje principa i vrednosti na kojima počiva. Ova zabrinutost za obrazovanje o pravima nije neposredno evidentna iz specifičnih studija, posebno u odnosu na pojedinačno mesto za ostvarivanje državljanstva, već je često prisutna i čini temelj mnogih izveštaja.

5.4 Celoživotno obrazovanje i ostale oblasti

Još jedna oblast EDC je celoživotno obrazovanje ili obučavanje. Postoji saglasnost u vezi s ovim pitanjem. Danas je nepojmljivo da se nečije obrazovanje završi jednom kada taj neko napusti školu ili univerzitet. Školsko obrazovanje je pravo koje je prihvaćeno u svim demokratskim zemljama, a implementacija ovog prava rezultira u razvijanju *ad hoc* institucija; iste bi trebalo primeniti u slučaju celoživotnog obrazovanja. Ovo zahteva ostvarive ekonomske i obrazovne politike. Ovo obrazovanje se ne može svoditi samo na tehnički ili profesionalni aspekt; ono mora da obuhvata ono što se tiče pojedinca, radnika i građanina. Bilo da je namenjeno održavanju visokog nivoa veština jednih ili ponovnom uvođenju isključenih kategorija, državljanska dimenzija je uvek prisutna.

Među ciljnim grupama za ovo celoživotno obučavanje posebno mesto se mora obezbediti za one koji su odgovorni za obrazovanje i obučavanje, bilo u školama bilo u nekom drugom institucionalnom okviru. Prečesto javne vlasti ne uspevaju da izvuku odgovarajuće zaključke iz ocena u vezi s obrazovanjem i obučavanjem za demokratsko državljanstvo ili obučavanjem obučavalaca. Naglasak na obučavaocima proizilazi iz potrebe da se dostigne koliko god pojedinaca i grupacija je moguće, te iz povezanih potreba za »posrednicima« posebno obučenih za ovaj rad.

Celoživotno EDC se odvija na vrlo različitim mestima. Radna mesta i preduzeća su među najvažnijima. Iako je tačno da preduzeća ne vapse za obučavanjem građana, kao i ostale društvene institucije ona imaju obavezu da funkcionišu u skladu s ljudskim pravima, bilo da se ta prava ispunjavaju pojedinačno ili kolektivno. Preduzeća su zato mesta za obučavanje i ostvarivanje državljanstva.

Na kraju, osvrnućemo se ponovo na potrebu da se obuhvate pojedinci i institucije koje, na ovaj ili onaj način, imaju ili će imati vlast nad drugima. Težnje da se uvede obučavanje i demokratsko državljanstvo u

institucije višeg obrazovanja i medije, ili u javne institucije kao što su policija i pravosudni sistem, su stoga kako neophodne tako i poželjne. Još jednom, važno je saslušati, uzeti u obzir projekte lansirane od strane građanskog društva i posmatrati javne vlasti kao servis građana.

5.5 Divergentni pristupi, slične poteškoće

Sve ove prakse i iskustva, sva mesta za ostvarivanje državljanstva, otkrivaju uporedive potrebe. Svuda je naglasak na važnosti dijaloga, slušanju i poštovanju onog što drugi izgovore, da bi se afirmisale njihove ideje i stoga oni koji ih izražavaju. Duh inicijative, participacije i odgovornosti je opšte prihvaćen, pozivajući na aktivnosti i prakse koje zahtevaju lično zalaganje i vreme. To je na mestima gde se EDC može posmatrati. Saradnja i kooperacija su uvek neophodne, između pojedinaca, udruženja, nevladinih organizacija i drugih grupacija, te između udruženja i lokalnih te drugih vlasti. Kroz takav dijalog se proživljavaju i stvaraju inicijative i saradnja. Na kraju, u situacijama s eksplicitnijim ciljevima obuke, naglasak se stavlja na studije slučaja kao primere za rešavanje i sredstva za davanje realnih formi principima i vrednostima demokratskog državljanstva.

Situacija je ipak daleko od utopije. EDC se susreće s brojnim teškoćama. Ove teškoće u glavnom prouzrokuju različiti faktori i situacije koje smo ukratko predstavili u svojim kontekstima. Ponekad je problem da socio-ekonomski uslovi nisu idealni; isključenost iz glavnih formi integracije u društvo, posebno rada, otežava učenje prava i odgovornosti. Verovanja i zdrav razum su ponekad prepreke za demokratsko državljanstvo; ljudi ne veruju u metode rešavanja konflikata u skladu s demokratskim principima, pri čemu sila, ili čak privatna osveta, ostaju prihvatljivije rešenje; drugi ne vide zašto bi poštovali demokratske principe kada zakoni konkurencije određuju da najjači pobeđuje, a posledično najslabiji gubi, kada su prevaranti prečesto pobednici i samo veštački »rajevi« ostaju onima koji nemaju pristup »poreskim rajevima«. Drugi naglašavaju ograničenja participativnosti, otvorenih praksi u školama; čak i omladina i odrasli. Među potonjima, učitelji su često loše obučeni za ovu oblast i skrivaju se iza rigidnih postavki nastavnog plana, školske vlasti nisu naklonjene, čak se suprotstavljaju postavljenim ciljevima; učenici, na drugoj strani, nemaju samopouzdanja da učestvuju, smatraju sastanke učeničkih odbora dosadnim i da se njihovim gledištima poklanja premalo pažnje.

Ostale poteškoće takođe potiču iz različitih stanja u različitim državama, u zavisnosti od istorijskog nasleđa. Mnoge studije prave razliku između bivših komunističkih država i onih ostalih, pošto su prve prošle dugačak totalitarni period koji ih je odvojio od demokratskih institucija. Prema ovim razlikovanjima se treba pažljivo odnositi. Prvo, ove države nemaju sličnu istoriju, neke su bile demokratske pre drugog svetskog rata, druge nisu imale ili su imale samo malo takvog iskustva. Drugo, neke od ovih država su prošle kroz duže periode diktature. Na kraju, stabilnije demokratije prožima slom društvenih i političkih veza, otvarajući prostor za uporedive izazove i probleme s kojima se moramo svi suočiti i rešavati, sledeći principe i vrednosti demokratskog državljanstva i ljudskih prava.

6. NEKI RIZICI I OPASNOSTI

Nakon što su izrazili svoja mišljenja o konceptima i svojim klasifikacijama kompetentnosti te analizirali važnost EDC, raznolikost praksi i načina na koje se uvodi u škole i drugde, brojni autori upozoravaju na različite rizike i opasnosti. Pre nego što zaključimo ovu studiju, i iz razloga da bi još jednom naglasili važnost EDC i specifičnih problema te tenzija u vezi s njim, navešćemo najčešće rizike i opasnosti, uključujući i već spomenute:

- širenje *ad infinitum* (beskonačno) kompetentnosti koje se očekuju od EDC i povezanih oblasti. U krajnjem slučaju, pošto je građanin informisana i odgovorna osoba, sposobna da učestvuje u javnoj raspravi i vrši izbor, ništa što je humano ne bi smelo da joj bude nepoznato, ništa od onog što se

dešava u društvu ne bi smelo da bude strano demokratskom državljanstvu. Rizik je realan i vidimo brojne slučaje gde se, u ime ovog širenja, EDC paradoksalno svodi na predavanje kolektivnih ponašanja koja se pokoravaju običajima naših kultura. Ovaj aspekt obrazovanja je često vrlo važan, ali EDC mora da se bavi, na ovaj ili onaj način, pravnim i pitanjem vlasti, inače nije ni demokratsko ni građansko;

- birokratizacija obučavanja i obrazovnih institucija te neuspeh učitelja i obučavalaca da dele svoje moći. Pitanje se već postavlja u školama, a akutno je u andragoškim obrazovnim institucijama; ono što učenici i obučavaoci imaju da kažu mora se ozbiljno shvatiti. Njihovo gledište, i viđenje toga, je autentično i mora se saslušati te uzeti kao takvo, čak iako je istovremeno predmet, stecište i potpora obrazovnim i aktivnostima obučavanja;
- u teškim prilikama EDC je ograničeno. Kritikovali smo čestu tendenciju da se interesujemo za EDC samo za lica koja su u opasnosti od isključenosti ili se nalaze u teškim socijalnim i ekonomskim uslovima. Ako zaboravimo središnje jezgro državljanstva i kompetentnosti koje zahteva, postoji rizik da se ono svede na nejasno moralisanje ponašanja, koje bi bez obzira na kvalitet učitelja ili obučavaoca, postalo pobuda za normalizaciju tela i duha. Središnje jezgro zahteva poklanjanje isto toliko pažnje obrazovanju i obučavanju onih koji su u poziciji da izvršavaju društvene odgovornosti i budu nosioci javnih funkcija? Razvijanje ideja odgovornosti i participacije uključuje i prihvatanje glavnog rizika, onog od deljenja vlasti. Ima previše priče o rizicima davanja prava ljudima »na periferiji«, da ćemo im dati prava bez dužnosti, kao da se bojimo da će ovi »marginalci« zahtevati prava nad kojima oni na vlasti žele da zadrže kontrolu;
- redukovanje EDC na lokalni nivo, na grupacije koje susrećemo u svakodnevnom životu. Rad u ovom pravcu vrlo je koristan, a lokalna integracija je često neophodan uslov za stvaranje identiteta. Međutim, u svetu koji je veoma otvoren, sa slobodnim kretanjem dobara, a posebno kulturnih dobara i informacija, prisutni su drugi aspekti koji se moraju uzeti u obzir, možda u odnosu na lokalno, možda ne. Na kraju, ne sme se zaboraviti da, dok se određene osobe nalaze u nezavidnom položaju lokalno i bore protiv isključenosti, a borba protiv njihove isključenosti zahteva lokalnu reintegraciju, drugi neposredno razmišljaju na nivou kontinenta i planete. Razmišljanje na ovim nivoima je takođe kompetentnost za razumevanje i uživanje nečijih prava kao građanina.
- dvosmislenost reči i njihovo redukovanje na željeno značenje u dotičnom momentu. Mi se što češće trudimo da analiziramo koncepte i kompetentnosti EDC preispitujući i testirajući iste. Nijedan od koncepata i nijedna od kompetentnosti se ne mogu uokviriti unutar striktnih, zatvorenih, stabilnih i unikatnih ograničenja i značenja. Stoga se svi moraju preispitivati kako s teoretskog stanovišta tako i u odnosu na kontekst u kom se koristi i u odnosu na dotične prilike. Reč »tolerancija« je ovde dobar primer;
- sklizavanje s političkog na kulturno. Sadašnji fenomeni globalizacije i kriza u našim demokratskim političkim institucijama navode neke ljude da u kulturi traže afirmaciju novih prava koja su sposobna da prepoznaju druga javna tela u odnosu na ona koja su do sada dominirala demokratskim političkim univerzumom. Tržišna ekonomija, demokratija i demokratske države, kulturna raznolikost, kolektivni identitet i slobodno kretanje ljudi (do neke mere), ideja (pod kontrolom nekoliko moćnih kompanija), dobara (sve više), toliko koncepata i realnosti koje se još preispituju, kako za njihovo dobro, a još više za njihove odnose s drugima.

ZAKLJUČNE MISLI

Ljudska prava, kultura i demokratska kultura se ne šire kao kuga! Nije stvar prirode, urođeno, smatrati ljudska bića jednakima ili tvrditi da svi treba da učestvuju u stvaranju zakonodavstva, da je sloboda prvo dobro čovečanstva i otvorenost ka drugima specijalan uslov za njeno postojanje. Sve ovo je potrebno izlagati i predavati, a ova činjenica sama zahteva zalaganje građana, obrazovnih radnika i obučavalaca. Kakve god da su njihove osude, njihovo delovanje neće imati puno uticaja, ako ih društvo i autoriteti, bilo javni bilo privatni, budu podržavali samo rečima koje bi i ovako bile omalovažavane u slučaju da isti krše

ljudska prava i demokratiju. EDC može imati smisla, ako postoji iskrena komunikacija s ostatkom društva.

Znači ništa se ne može garantovati, a potrebe su ogromne. Važno je da smo uvek svesni teoretskih i praktičnih doprinosa koncepta demokratskog državljanstva. Neke ključne reči, često korišćene u ovoj studiji, reflektujući njihovo prisustvo u tekstu Saveta na kom je sama studija bazirana, ilustruju potrebu za takvim referentnim okvirom: sloboda, ravnopravnost, participacija, odgovornost, solidarnost. Sloboda kao sposobnost delovanja, ravnopravnost kao pristup svim osnovnim dobrima i uslugama da bi se zaštitilo ljudsko dostojanstvo, participacija kao potreba za doprinosom javnom interesu, odgovornost prema sebi, drugima i budućnosti sveta, te solidarnost među ljudima koja prevazilazi političke, kulturne i socijalne barijere. Ovo je, i ostaje, središnje jezgro obrazovanja za demokratsko državljanstvo.

Preveo i prilagodio Dušan Flere; e-mail: Dusan.Flere@mss.edus.si